



Aluehallintovirasto

Itä-Suomen kirjastot 2019

Arviointijulkaisu

Eeva Hiltunen
Virpi Launonen



Julkaisija

Itä-Suomen aluehallintovirasto
opetus- ja kulttuuritoimi

Itä-Suomen kirjastot 2019, arviointijulkaisu

11.11.2020

Painos

Eeva Hiltunen
Virpi Launonen

Aluehallintovirastojen julkaisuja 93/2020

ISSN-2343-3132

ISBN- 978-952-5885-44-6

Mikkeli

2020

KUVAILULEHTI

Aluehallintovirastojen julkaisuja 93/2020

Tekijät Eeva Hiltunen Virpi Launonen		Julkaisuaika 11.11.2020	
		Toimeksiantajat(t) Itä-Suomen aluehallintovirasto	
		Toimielimen asettamispäivä	
Julkaisunnimi Itä-Suomen kirjastot 2019, arviointijulkaisu			
Tiivistelmä Julkaisussa arvioidaan Itä-Suomen aluehallintoviraston toimialueen yleisten kirjastojen tilannetta ja kehitystä eri tietolähteiden valossa. Julkaisu on tarkoitettu kuntien kirjastojen henkilöstölle sekä virkamies- ja luottamusjohdolle. Myös opetus- ja kulttuuriministeriö saa tilannekuvan Itä-Suomen kirjastotoimen osalta. Arvioinnissa tarkastellaan kirjastolain toteutumista kunnissa. Uuden kirjastolain myötä kirjastojen laatusuosituksot poistuivat käytöstä, mistä syystä Itä-Suomen aluehallintovirasto (ISAVI) on uudistanut arviointimenetelmiään. Arvioinnissa tarkastellaan kirjastojen toimintaa suhteessa vuonna 2017 voimaanastuneeseen lakiin yleisistä kirjastoista (1492/2016). Kuntien taloustilanne on vaikea. Silti kuntien tulisi muistaa keskeinen tehtävänsä: kuntalaisten hyvinvoinnin edistäminen. Kirjastojen työ on tämän ytimessä: lukutaidolla ja osallisuudella tehdään sekä mielekästä arkea että valoisaa tulevaisuutta. Siksi kirjastojen resursoiminen on tärkeää. Tilastojen perusteella Itä-Suomen kirjastoissa on paikattu tilakustannusten nousua leikkaamalla aineisto- sekä henkilöstökuluista. Erityisen huolestuttavaa on, että koulutetun henkilöstön määrästä on tingitty tilanteessa, jossa henkilökunnan osaamisella ja kyvykkyydellä on suuri rooli. Muuttuvat julkaisuformaatit, kuntalaisten ohjaaminen digitaalisten palveluiden äärelle ja alati heterogeenisoituvan asiakaskunnan tarpeisiin vastaaminen ja lukemaan innostaminen tuovat haasteita osaavalle ja koulutetullekin henkilöstölle. Siksi on tärkeää, että kunnissa panostettaisiin kirjastojen henkilöstön kyvykkyyteen ja osaamiseen.			
Asiasanat kirjastot, arviointi, tilastot			
ISSN (painettu)	ISBN (painettu)	ISSN (verkkojulkaisu) 2343-3132	ISBN (verkkojulkaisu) 978-952-5885-44-6
Kokonaissivumäärä 41 s.		Kieli suomi	Hinta
Julkaisija Itä-Suomen aluehallintovirasto		Paino -	

Sisällysluettelo

1. Johdanto	6
2. Toimintaympäristö	8
3. Resurssit, kirjastopalveluiden organisointi ja saatavuus	11
4. Kirjastojen käyttö Itä-Suomessa	22
5. Lukutaito	25
6. Osallisuus	31
7. Hanketoiminnalla vastauksia kehittämistarpeeseen	37
8. Yhteenveto	39
9. Lähteet	41

1. Johdanto

Julkaisussa arvioidaan Itä-Suomen aluehallintoviraston toimialueen yleisten kirjastojen tilannetta ja kehitystä eri tietolähteiden valossa. Julkaisu on tarkoitettu kuntien kirjastojen henkilöstölle sekä virkamies- ja luottamusjohdolle. Myös opetus- ja kulttuuriministeriö saa tilannekuvan Itä-Suomen kirjastotoimen osalta.

Arvioinnissa tarkastellaan kirjastolain toteutumista kunnissa. Uuden kirjastolain myötä kirjastojen laatusuosituksot poistuivat käytöstä, mistä syystä Itä-Suomen aluehallintovirasto (ISAVI) on uudistanut arviointimenetelmiään. Arvioinnissa tarkastellaan kirjastojen toimintaa suhteessa vuonna 2017 voimaanastuneeseen lakiin yleisistä kirjastoista (1492/2016).

Lakiin (2 §) on kirjattu tavoitteet, joihin lain säätämisellä ja sitä kautta kirjastojen toiminnalla pyritään:

”Tämän lain tavoitteena on edistää:

- 1) väestön yhdenvertaisia mahdollisuuksia sivistykseen ja kulttuuriin;
- 2) tiedon saatavuutta ja käyttöä;
- 3) lukemiskulttuuria ja monipuolista lukutaitoa;
- 4) mahdollisuuksia elinikäiseen oppimiseen ja osaamisen kehittämiseen;
- 5) aktiivista kansalaisuutta, demokratiaa ja sananvapautta.”

Tavoitteita edistetään kirjastojen toiminnan kautta. Toiminta on puettu sanoiksi määrittelemällä kirjastojen tehtävät kirjastolain 6 §:ssä. ”Yleisen kirjaston tehtävänä on:

- 1) tarjota pääsy aineistoihin, tietoon ja kulttuurisisältöihin;
- 2) ylläpitää monipuolista ja uudistuvaa kokoelmaa;
- 3) edistää lukemista ja kirjallisuutta;
- 4) tarjota tietopalvelua, ohjausta ja tukea tiedon hankintaan ja käyttöön sekä monipuoliseen lukutaitoon;
- 5) tarjota tiloja oppimiseen, harrastamiseen, työskentelyyn ja kansalaistoimintaan;
- 6) edistää yhteiskunnallista ja kulttuurista vuoropuhelua.”

Keskeistä tälle määrittelylle on se, että tehtävät kytkeytyvät toisiinsa muodostaen monitahoisien kokonaisuuden. Kokonaisuutta voi kuvata myös ilmiöinä. Keskeisiä ilmiöitä, joita kirjastotoiminnalla pyritään edistämään ovat esimerkiksi lukutaito ja osallisuus. Ilmiöt ovat ikään kuin yläotsikoita, joita pidetään yhteiskunnan kannalta merkittävinä, ja joihin pyritään vaikuttamaan eri organisaatioiden toiminnalla ja yhteistyöllä. Tässä arvioinnissa tarkastellaan kirjastojen vaikutusta lukutaidon ja osallisuuden edistämiseen.

Monitahoisuus tarkoittaa myös sitä, ettei ilmiötä tai kokonaisuutta voida arvioida yhdellä mittarilla. Tästä syystä arvioinnissa on hyödynnetty tietoja eri

lähteistä. Päälähteenä on käytetty yleisten kirjastojen tilastotietokantaa. Lisäksi arvioinnissa on lähteenä vuonna 2018 toteutettu kirjastojen käyttäjäkysely, TEAviisari, THL:n toteuttama kouluterveyskysely, PISA-tutkimus 2018 sekä Tilastokeskuksen tilastot.

2. Toimintaympäristö

Itä-Suomen aluehallintoviraston toiminta alueella oli vuonna 2019 kolme maakuntaa ja 45 kuntaa. Tilastollisesti luokiteltuna kunnista suuria (yli 10 000 asukasta) on 12 kuntaa, keskisuuria (4 000–10 000 asukasta) 15 kuntaa ja pieniä (alle 4 000 asukasta) 18 kuntaa.

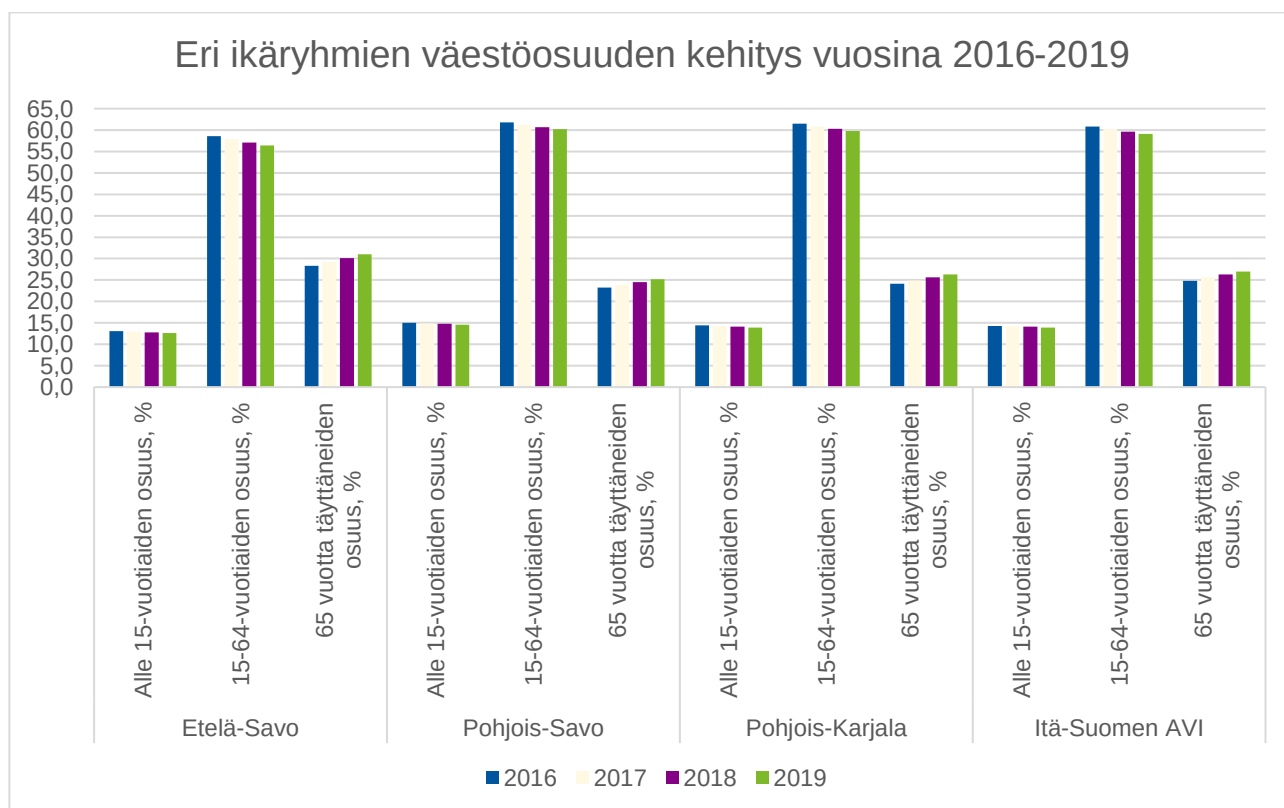
Taulukko 1. Itä-Suomen kunnat kirjastolaitoksittain. Lähde: Tilastokeskus, väestötilastot.

Suuret kunnat (yli 10 000 asukasta)	Keskisuuret kunnat (4 000–10 000 asukasta)	Pienet kunnat (alle 4 000 asukasta)
Iisalmi	Ilomantsi	Enonkoski
Joensuu	Juuka	Heinävesi
Kontiolahti	Kangasniemi	Keitele
Liperi	Kiuruvesi	Rautalampi
Outokumpu	Lapinlahti	Rautavaara
Polvijärvi	Leppävirta	Rääkkylä
Kitee	Mäntyharju	Sonkajärvi
Kuopio	Nurmes	Sulkava
Kaavi	Pielavesi	Tervo
Tuusniemi	Suonenjoki	Valtimo
Lieksa	Tohmajärvi	Vesanto
Mikkeli		Vieremä
Hirvensalmi		
Pertunmaa		
Puumala		
Pieksämäki		
Savonlinna		
Siilinjärvi		
Toenperän kirjasto		
Joroinen		

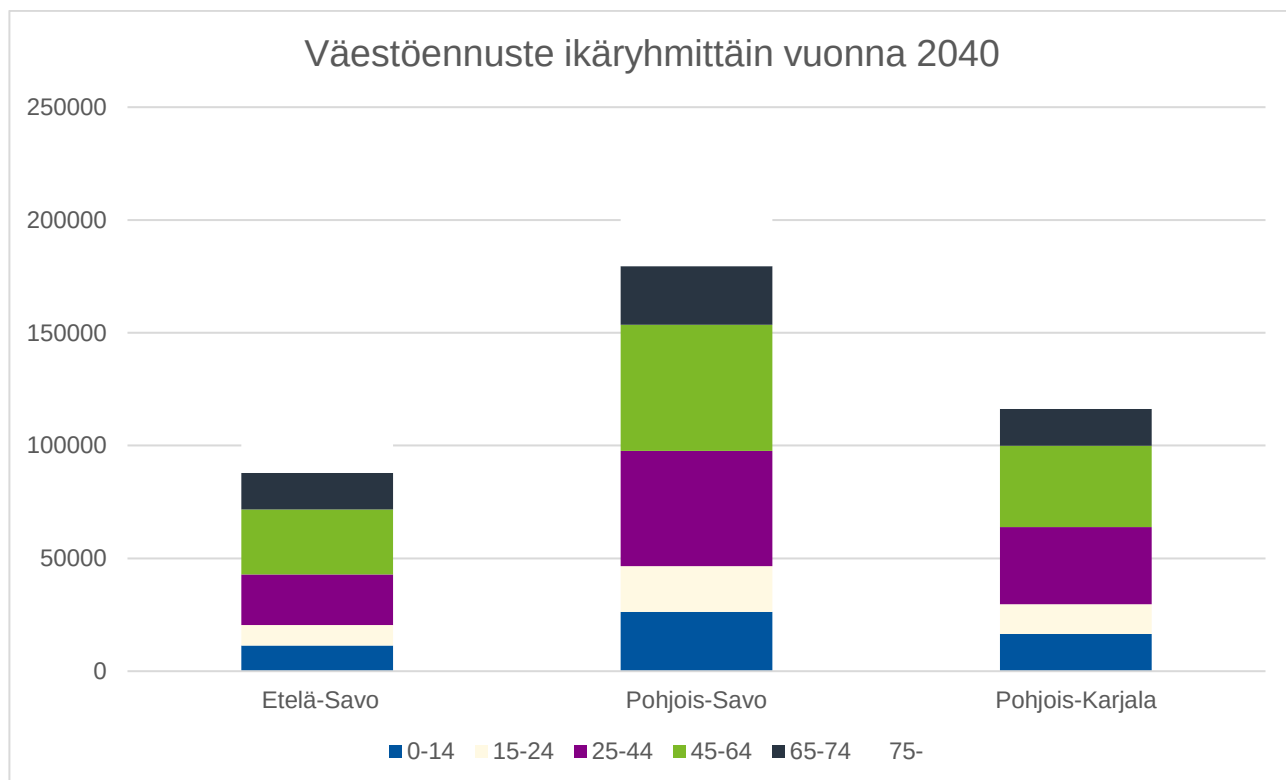
Juva		
Rantasalmi		
Varkaus		

Muuhun maahan verrattuna Itä-Suomen väestökehitys on nopeammin vähenevää ja ikääntyvää. Palvelujen järjestämisen kannalta se aiheuttaa useita ongelmia. Väestön ikääntyminen yhdistettynä työikäisten määrän vähenemiseen laskee verotuloja ja sitä kautta vie resursseja palvelutuotannolta. Palvelutarve muuttuu, minkä vuoksi palvelurakennetta tulisi pystyä mukauttamaan. Pienissä kunnissa sopeuttaminen saattaa olla isoja kuntia hankalampaa. Palvelurakenteen muutokset ja vähentynyt työikäisten määrä puolestaan saattavat johtaa työvoiman kohtaanto-ongelmiin tai jopa työvoimapulaan. Myös kirjastopalveluissa tulisi pohtia väestömuutoksen vaikutuksia palveluihin. Niin tavat tuottaa kirjastopalveluja kuin niihin käytettävissä olevat resurssit tulisi ottaa tarkasteltavaksi.

Kuvio 1 Eri ikäryhmien väestöosuuden kehitys vuosina 2016–2019 Itä-Suomen aluehallintoviraston toiminta-alueella maakunnittain. Lähde: Tilastokeskus, väestötilastot.



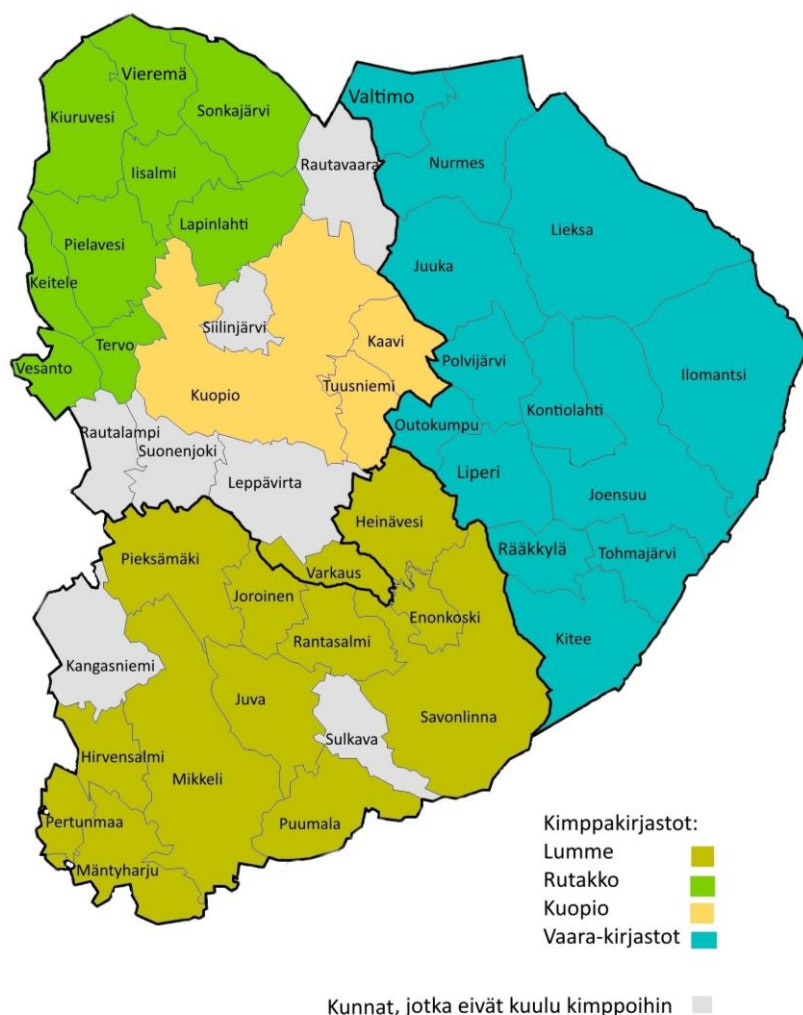
Kuvio 2 Väestöennuste ikäryhmittäin vuonna 2040 Itä-Suomen aluehallintoviraston toiminta-alueella maakunnittain. Lähde: Tilastokeskus, väestöennuste.



Itä-Suomessa on kolme kimppaa: Lumme Etelä-Savossa, Rutakko Ylä-Savossa ja Vaara Pohjois-Karjalassa. Kimppoihin kuulumattomia kuntia alueella on seitsemän, mikä on yli puolet koko Suomen kimppoihin kuulumattomista kirjastoista (yhteensä 12). Etelä-Savossa näistä on kaksi: Kangasniemi ja Sulkava, ja Pohjois-Savossa viisi: Leppävirta, Rautalampi, Rautavaara, Siilinjärvi ja Suonenjoki. Pohjois-Savon kirjastoista Varkaus kuuluu Lumme-kimppaan. Kimppoihin kuuluu siis 84 prosenttia alueen kunnista. Tämä on vähemmän kuin keskimäärin Suomessa (96,1 prosenttia).

(Lähde: <https://fi.wikipedia.org/wiki/Kirjastokimppa> ja kirjastojen kotisivut.)

Kartta 2 Kirjastokimppat Itä-Suomessa.



Järjestämisvelvollisuuteen kuuluu kirjastopalveluiden resursoiminen niin, että palvelu toteuttaa laissa annettuja tehtäviä: tarjota pääsy aineistoihin, tietoon ja kulttuurisisältöihin, ylläpitää monipuolista ja uudistuvaa kokoelmaa, edistää lukemista ja kirjallisuutta, tarjota tietopalvelua, ohjausta ja tukea tiedon hankintaan ja käyttöön sekä monipuoliseen lukutaitoon, tarjota tiloja

oppimiseen, harrastamiseen, työskentelyyn ja kansalaistoimintaan sekä edistää yhteiskunnallista ja kulttuurista vuoropuhelua.

Kunnat resursoivat kirjastoja hyvin vaihtelevasti. Vertailukelpoisin mittari on toimintakulut asukasta kohti. Vuonna 2019 Itä-Suomessa käytettiin keskimäärin 57,49 €/asukas kirjastopalveluiden tuottamiseen. Vaihteluväli oli 43,91–91,30 €/asukas. Vähiten rahaa käytti Suonenjoki ja eniten Keitele. Valtakunnallinen keskiarvo on 59,66 €/asukas. (Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.)

Taulukossa 2 on esitetty Itä-Suomen aluehallintoviraston alueen kirjastojen yhteenlasketut ja asukaskohtaiset keskiarvot keskeisimmistä kulukohdista euroina vuonna 2019.

Taulukko 2 Kirjastotoiminnan kustannukset ISAVIn alueella vuonna 2019. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.

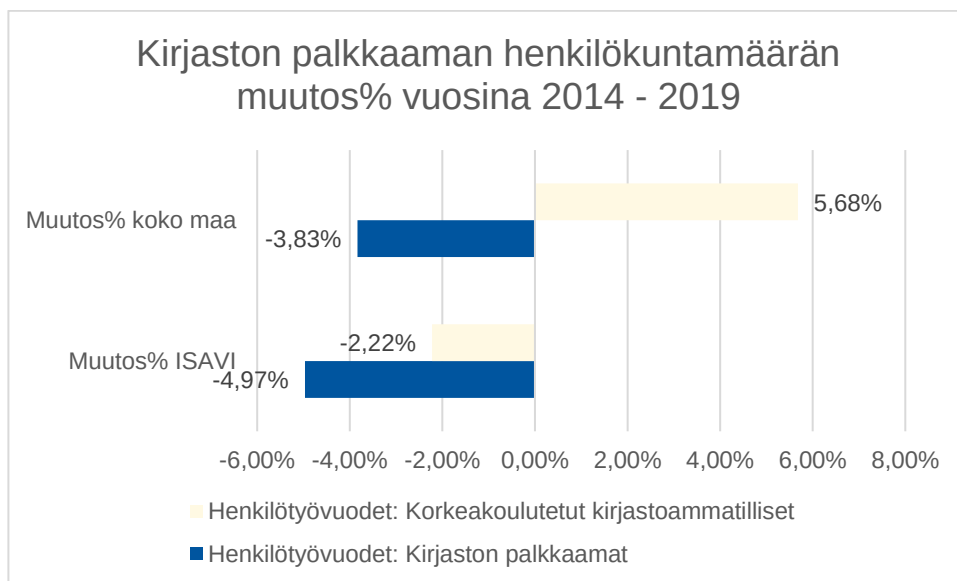
	ISAVI 2019
Toimintakulut tilastovuonna	31 739 590
Henkilöstökulut	16 340 829
Kirjastoaineistokulut	3 829 941
Muut kulut	4 240 099
Tilakustannukset	7 328 721
Toimintakulut tilastovuonna / Asukasluku	57,49
Henkilöstökulut / Asukasluku	29,6
Kirjastoaineistokulut / Asukasluku	6,94
Kirjojen hankintakulut / Asukasluku	4,64
E-aineistokulut / Asukasluku	0,43
Tilakustannukset / Asukasluku	13,27
Muut kulut / Asukasluku	7,68

Kirjastojen henkilöstökuluihin käytettiin vuonna 2019 keskimäärin 29,60 €/asukas. Vaihtelu oli 23,49–50,68 euroa. Valtakunnallisesti henkilöstökuluihin käytettiin 30,93 €/asukas. (Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.)

Henkilöstökulut ovat verrannollisia sekä henkilöstömäärään että ainakin osittain henkilöstön koulutustasoon. Viidessä vuodessa (vuodesta 2014 vuoteen 2019) kirjaston palkkaaman henkilöstön määrä on vähentynyt Itä-Suomessa noin 20 henkilötyövuodella, mikä on 4,97 %. Korkeakoulutetun henkilöstön

määrä on vähentynyt samana aikana 2,2 %. Valtakunnallisesti tarkasteltuna Itä-Suomen kirjastojen palkkaaman henkilöstön määrä on vähentynyt enemmän kuin muualla Suomessa keskimäärin. Merkillepantavaa on erityisesti se, että valtakunnallisesti korkeakoulutetun kirjastohenkilöstön määrä on noussut 5,68 %. (Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.)

Kuvio 3 Kirjaston palkkaaman henkilökuntamäärän muutos% vuosina 2014–2019.
Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.



Aineiston hankintaan käytettiin vuonna 2019 keskimäärin 6,94 €/asukas Itä-Suomen aluehallintoviraston alueella (valtakunnallinen keskiarvo 6,65 €/asukas). Eniten aineistoon käytti Keitele (15,29 €/asukas) ja vähiten Kitee (5,04 €/asukas). Hankittuja yksiköitä (kirjoja, levyjä, lehtivuosisikertoja jne.) tuhatta asukasta kohti oli keskimäärin 339,08. Myös tässä vaihteluväli oli suuri Savonlinnan 184,79 yksiköstä/1000 asukasta kohti Keiteleen 728,43 yksikköön/1000 asukasta kohti. (Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.)

Taulukossa 3 on kuvattu aineistojen hankintamäärät kokonaisuutena sekä asukasmäärään suhteutettuna keskiarvona Itä-Suomen aluehallintoviraston alueella.

Taulukko 3 Kirjastoaineiston hankinta ISAVIn alueella vuonna 2019. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.

	ISAVI 2019
Hankinnat: Kirjat yhteensä	161 014
Hankinnat: Nuotit ja partituurit	1 944
Hankinnat: Musiikkiäänitteet	5 064
Hankinnat: Muut äänitteet	9 022

Hankinnat: Videotallenteet	7 366
Hankinnat: Muut aineistot	2 803
E-kirjojen hankinnat	18 141
Hankinnat / (Asukasluku / 1000)	339,08
Hankinnat: Kirjat / (Asukasluku / 1000)	291,63
Hankinnat: Musiikkiäänitteet / (Asukasluku / 1000)	9,17
Hankinnat: Kuvatallenteet / (Asukasluku / 1000)	13,34

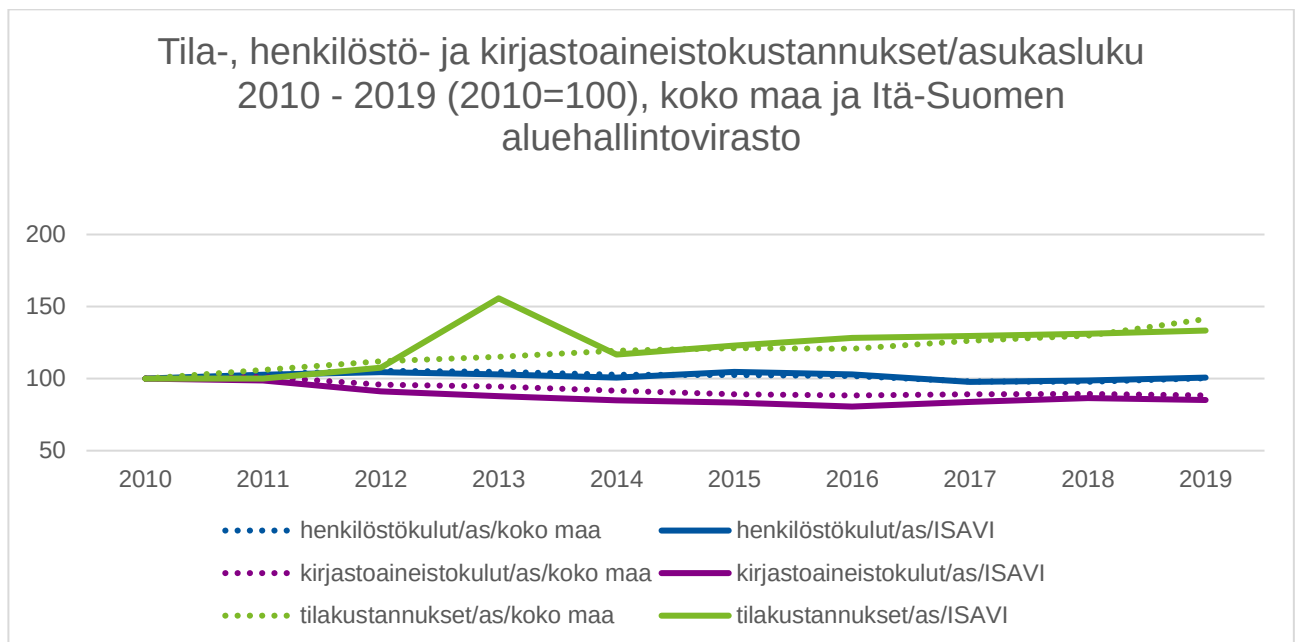
Kolmas keskeinen osa kulurakennetta on tilakustannukset. Ne muodostavat alueellisesti tarkasteltuna reilun viidenneksen kaikista kirjastojen kustannuksista. Tilakustannukset ovat olleet viimeisen kymmenen vuoden aikana kasvussa. Osa kasvusta on selitettävissä normaalilla kustannusten nousulla, mutta osittain siihen ovat vaikuttaneet uudisrakentamisen ja remonttien myötä kohonneet tilakustannukset sekä kuntien tekemät muutokset sisäiseen vuokralaskutukseen. Taulukossa 4 kuvataan asukaskohtaisten tilakustannusten kehitystä 2010-luvulla.

Taulukko 4 Tilakustannukset €/asukas vuosina 2010–2019. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
koko maa	10,34	10,97	11,6	11,92	12,36	12,55	12,48	13,05	13,44	14,62
ISAVI	10,56	10,58	11,37	11,78	11,87	12,37	12,92	13,07	13,1	13,27
Etelä-Savo	8,33	8,19	8,87	11,28	11,66	12,51	12,93	13,12	13,71	14,15
Pohjois-Karjala	11,28	11,59	12,18	12,44	11,95	12,44	13,64	13,53	13,65	13,75
Pohjois-Savo	11,47	11,39	12,38	11,64	11,96	12,23	12,44	12,74	12,38	12,44

Käsityksen kulurakenteen eri osien kehityksestä saa indeksivertailulla. Kuviossa 4 nähdään, kuinka aineisto-, henkilöstö- ja tilakustannukset ovat kehittyneet Itä-Suomen aluehallintoviraston toimialueella verrattuna koko maahan kuluneen vuosikymmenen aikana. Henkilöstökustannusten muutokset ovat pieniä, aineistohankintakustannukset ovat olleet trendiltään laskevat ja tilakustannusten nousevat. Karkeasti ottaen tämä tarkoittaa sitä, että henkilöstökustannuksista ja aineistokustannuksista on säästetty tilakustannusten kompensoimiseksi. Suuren hyppäyksen Itä-Suomen aluehallintoviraston tilakustannusten indeksissä vuonna 2013 selittää Savonlinnan uuden pääkirjaston käyttöönotto.

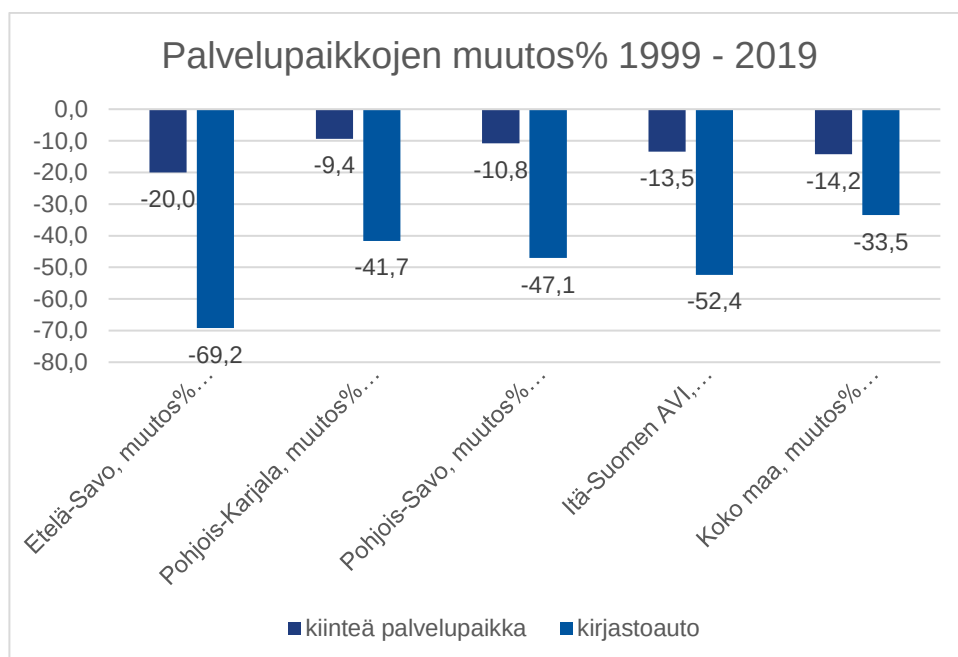
Kuvio 4 Tila-, henkilöstö- ja kirjastoaineistokustannukset suhteessa asukaslukuun indeksikehitys vuosina 2010–2019. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.



Kirjastojen saatavuudella tarkoitetaan asiakkaiden mahdollisuuksia käyttää kirjastoa. Saavutettavuuteen liittyvät muun muassa kirjastoverkon tiheys, aukioloajat, tilojen esteettömyys, verkkopalvelut ja niiden käytettävyys sekä asiakkaiden odotukset ja mielikuvat palveluista. Esimerkiksi käsitys, ettei kirjastossa ole tarjolla mitään itseä kiinnostavaa tai pelko, että kirjaston käyttö leimaa vaikkapa sosiaalisella tasolla, ovat esteitä, jotka yksilön tasolla heikentävät kirjastojen saatavuutta. Tässä saatavuutta tarkastellaan fyysisen saatavuuden ja asiakkaiden kokeman kirjaston käytettävyyden kautta.

Kirjaston palvelupaikkojen ja erityisesti kirjastoautojen määrä on vähentynyt huomattavasti kuluneella vuosituennalla. Itä-Suomen aluehallintoviraston alueella kirjastoautojen määrä on puolittunut ja kiinteiden kirjastojen määräkin on vähentynyt noin 13 prosentilla. Tämä heikentää erityisesti haja-asutusalueiden kirjastopalveluiden fyysistä saatavuutta. Kehitys on kuvattu kuviossa 5.

Kuvio 5 Palvelupaikkojen muutosprosentti vuosina 1999–2019. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.



Viimevuosina kehitys on tasoittunut. Vuodesta 2018 vuoteen 2019 palvelupaikkojen määrä on vähentynyt vain yhdellä. (Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.)

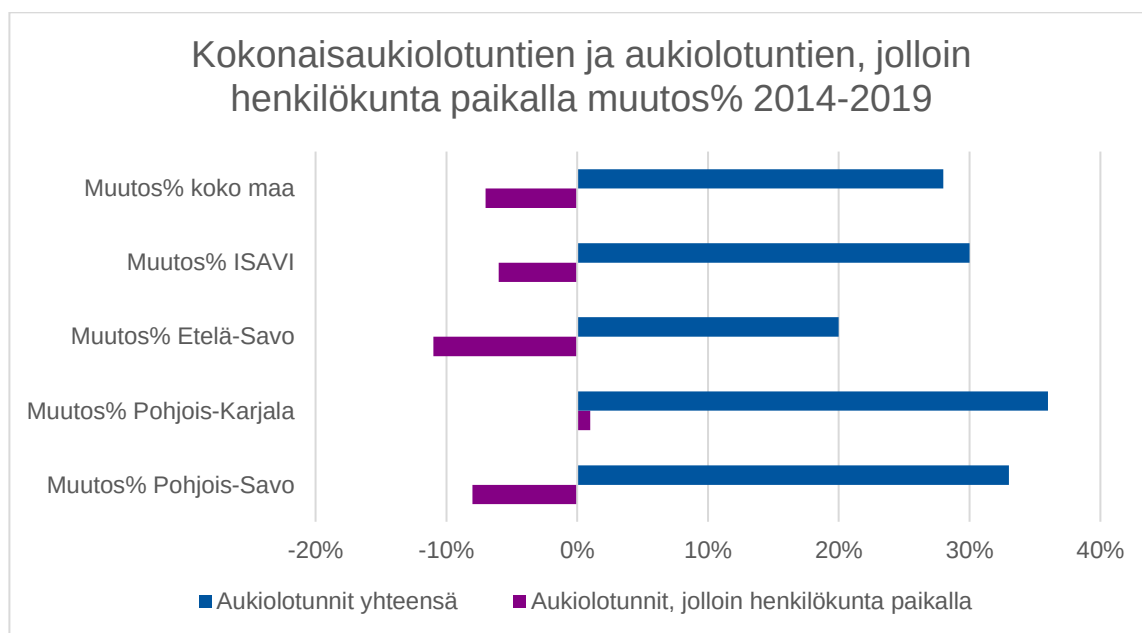
Palvelupaikkojen muutos on heijastunut myös kirjastojen aukioloaikoihin. Muutosta on kuitenkin vaikeampi havaita, koska siihen vaikuttaa kirjastojen lakkauttamisen ohella toinen suuri trendi: omatoimiaukioloaikojen kehitys. Tarkasteltaessa kirjastojen aukioloaikojen kehitystä 2000-luvulla huomataan, että aukiolotuntien määrä on kasvanut, vaikka toimipaikkojen määrä on vähentynyt. Tämä johtuu siitä, että vuodesta 2014 on alettu kehittää omatoimikirjastopalveluja. Toimipaikkojen vähentymisen ja omatoimikirjastojen kehittämisen tuomia muutoksia nähdään vertaamalla aukioloaikoja vuosien 1999 ja 2013 välillä ja toisaalta vuosien 1999 ja 2019 välillä. Itä-Suomen aluehallintoviraston alueella aukiolotunnit ovat lisääntyneet vuosituhaten aikana liki viidenneksellä.

Taulukko 5 Kirjastojen aukiolotuntien kehitys 1999–2019. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.

	1999	2013	2019	muutos% 1999-2013	muutos% 1999-2019
koko maa	1528744	1362192	1981469	-12,23 %	22,85 %
ISAVI	210252	180278,4	259989	-16,63 %	19,13 %
Etelä-Savo	73078	59768	75261	-22,27 %	2,90 %
Pohjois-Karjala	58890	50382,42	76708,95	-16,89 %	23,23 %
Pohjois-Savo	78284	70128	108019	-11,63 %	27,53 %

Samaa asiaa voidaan havainnollistaa myös vertaamalla muutosta aukioloajoissa kokonaisuutena ja aukioloajoissa, jolloin henkilökunta on paikalla. Saatavilla olevista tilastoista johtuen se kuvaa lähinnä omatoimikirjastojen määrän voimakasta kasvua kuluneen viiden vuoden aikana.

Kuvio 6 Aukiolotuntien muutosprosentit 2014–2019. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.



Hanke-esittely: Omatoimikirjasto Rautavaaralle

Omatoimikirjaston rakentamisen päätavoitteena oli tehdä kirjastopalvelusta entistä huomattavasti paremmin saavutettavaa kuntalaisille. Ennen omatoimikirjastoa kirjasto oli auki vain 19 tuntia viikossa ja sellaisina aikoina, että esimerkiksi työssäkäyvien on vaikea käyttää kirjastoa. Omatoimikirjasto on auki päivittäin klo 8-20, mikä yli nelinkertaisti kirjaston käyttöajan. Tämä on parantanut palvelun saavutettavuutta.

Asiakkailta on tullut myönteistä palautetta omatoimikirjaston käyttöönotosta. Noin puolet kirjaston käyttäjistä on tehnyt käyttölupahakemuksen. Päivätasolla omatoimikirjastoa käyttää noin 15 % kirjaston käyttäjäkunnasta. Kunnassa pohditaan omatoimikirjaston käyttöönoton myötä erilaisia tapoja hyödyntää kirjastotilaa.



Yksi saavutettavuuden aspekti on itse kirjastotila. Sitä on arvioitu käytettävyyden näkökulmasta niin vuonna 2018 toteutetussa asiakaskyselyssä kuin vuoden 2019 peruspalvelujen arvioinnissa. Itä-Suomen aluehallintoviraston toiminta-alueella asiakkaat arvioivat pääsääntöisesti kirjastotilojen käytettävyyttä ammattilaisia positiivisimmin. Ainoastaan tilan viihtyisyyden ja tilan riittävyyden lapsille asiakkaat ovat arvioineet ammattilaisia heikommaksi. Kuviossa 7 on esitetty kirjastoammattilaisten ja kirjaston asiakkaiden arviot kirjastotilasta.

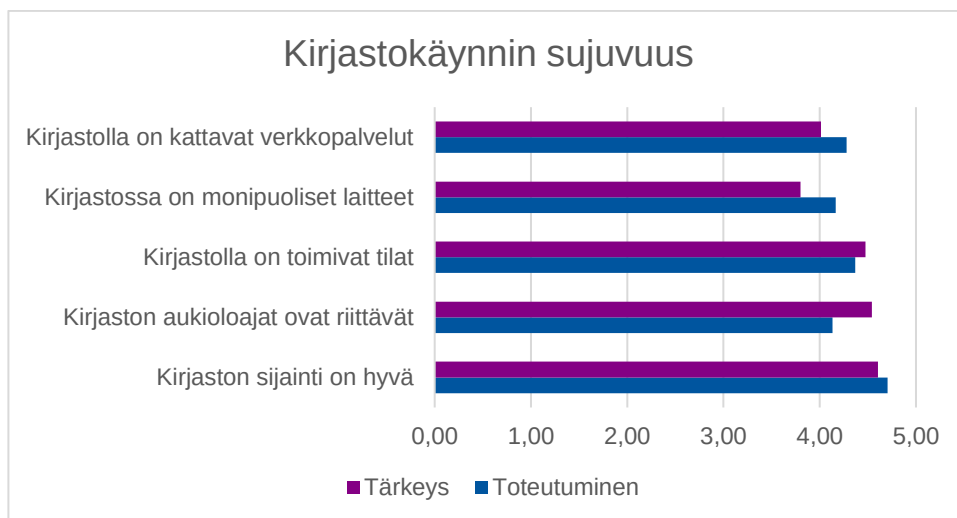
Kuvio 7 Kirjastonkäyttäjien ja kirjastoammattilaisten arviot kirjastotilasta. Lähteet: Kirjastojen asiakaskysely 2018 ja peruspalvelujen arviointi 2019.



Asiakaskyselyssä saatavuutta on tarkasteltu myös sujuvuuden kautta. Itä-Suomessa asiakkaat kokivat, että aukioloaikojen riittävyys ja tilojen toimivuus on huonommalla tolalla kuin niiden pitäisi olla suhteessa niiden merkitykseen. Muut arviointikohteet (verkkopalvelujen kattavuus, monipuoliset laitteet ja kirjaston sijainti) toimivat asiakkaiden mielestä tärkeyteen nähden paremmin.

Aukioloajat nousevat esiin niin tilastotarkastelussa kuin asiakaskyselyssäkin. Omatoimiaukioloaika on lisännyt kirjastojen kokonaisaukioloaikaa palveluaukioloajan kustannuksella. Samanaikaisesti asiakkaat kokevat, että aukioloajoissa olisi parannettavaa. Tästä syntyy helposti käsitys, että omatoimiaukioloaika ei ole saavutettava. Kuitenkin omatoimikirjaston käyttöä pitää erittäin helppona tai helppona 91 % kirjastojen asiakaskyselyyn vastanneista itäsuomalaisista (Yleisten kirjastojen asiakaskysely 2018). Kirjastojen tulisikin pohtia palveluajan toisenlaista kohdentamista sekä etäpalvelukonsepteja omatoimiajalle.

Kuvio 8 Kirjastokäynnin sujuvuus kirjastonkäyttäjien arvioimana. Lähde: Kirjastojen asiakaskysely 2018.



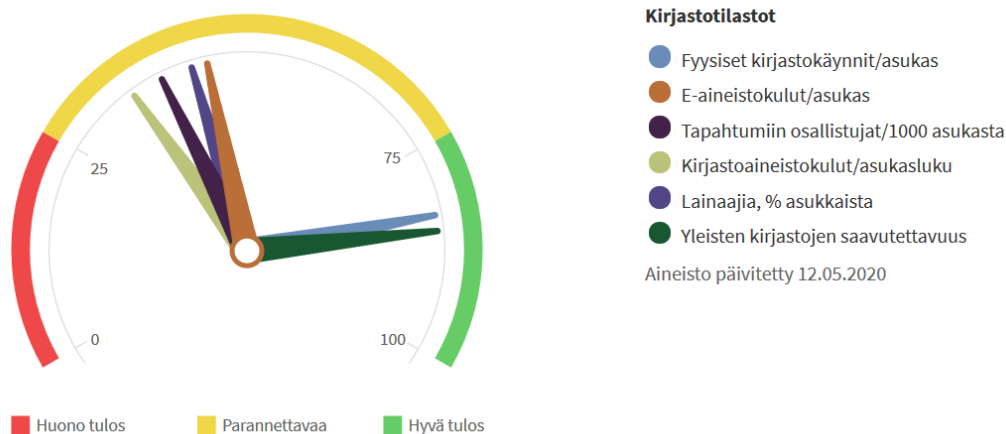
4. Kirjastojen käyttö Itä-Suomessa

Kirjastojen käyttöä voi tarkastella useiden eri lähteiden kautta. Kulttuurin TEAviisari tarkastelee kirjastotoimintaa tilastoista tehtyjen pisteytysten kautta vertaillen kuntia ja alueita valtakunnallisiin keskiarvoihin. Niiden perusteella saadaan kokonaiskuva siitä, mitkä toimintaa kuvaavat indikaattorit ovat hyvällä tasolla ja mihin seikkoihin tulisi kiinnittää huomiota.

Vuoden 2019 osalta TEAviisari on keltaisella neljässä kuudesta indikaattorista, mikä tarkoittaa, että toiminnassa olisi parannettavaa. Kehittämiskohteita ovat: e-aineistoon käytetyt kulut sekä aineistokulut kokonaisuutena, lainaajien osuus asukkaista ja tapahtumiin osallistujien määrä.

Kuvio 9 Itä-Suomen kirjastojen tilanne kirjatilastojen valossa. Lähde: TEAviisari 2019.

Kirjastotilastot : Itä-Suomen AVI 2019



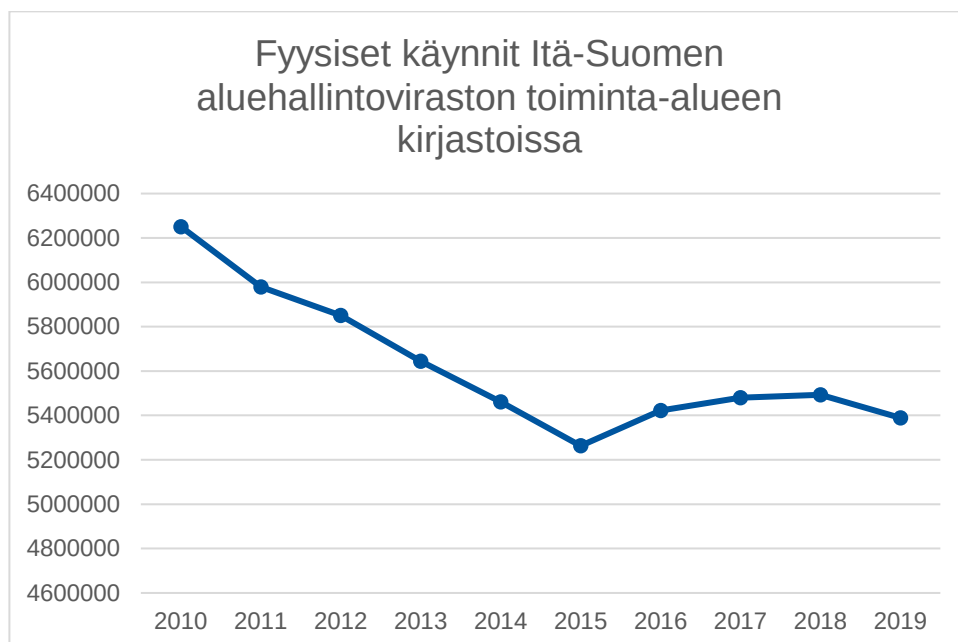
Kehittämiskohteita, joissa kyse on resurssoinnista, on ainakin ajatuksen tasolla helpompi lähteä parantamaan. Indikaattoreista e-aineistojen hankinnassa on erityisen suuri ero Itä-Suomen ja koko maan pisteiden välillä. Tämä lisää asukkaiden epätasa-arvoa alueellisesti. E-aineistojen saatavuutta tulisikin kehittää niin valtakunnallisessa kuin alueellisessa yhteistyössä esimerkiksi hankkimalla kunnille yhteisiä alustoja ja lisenssejä.

Lainaajien osuuden lisäämiseen ei ole yhtä suoraviivaista ratkaisua. Toki esimerkiksi kattavammat e-kirja- tai äänikirjakokoelmat voivat tuoda kirjastolle uusia käyttäjiä. Itä-Suomessa merkitsevä on se, että vaikka lainaajien osuus asukkaista ei yllä valtakunnalliselle tasolle, fyysisten kirjastokäyntien määrä on oivallinen muuhun maahan verrattuna, vaikka käynnit laskivat huomattavasti 2010-luvun aikana. Vuonna 2016 alkanut kävijämäärien elpyminen liittyy keskeisesti omatoimikirjastojen yleistymiseen.

Itä-Suomen aluehallintovirasto on myöntänyt vuosina 2015–2019 avustusta yhteensä 18 omatoimihankkeelle. Erityisen vilkas vuosi omatoimikirjastojen

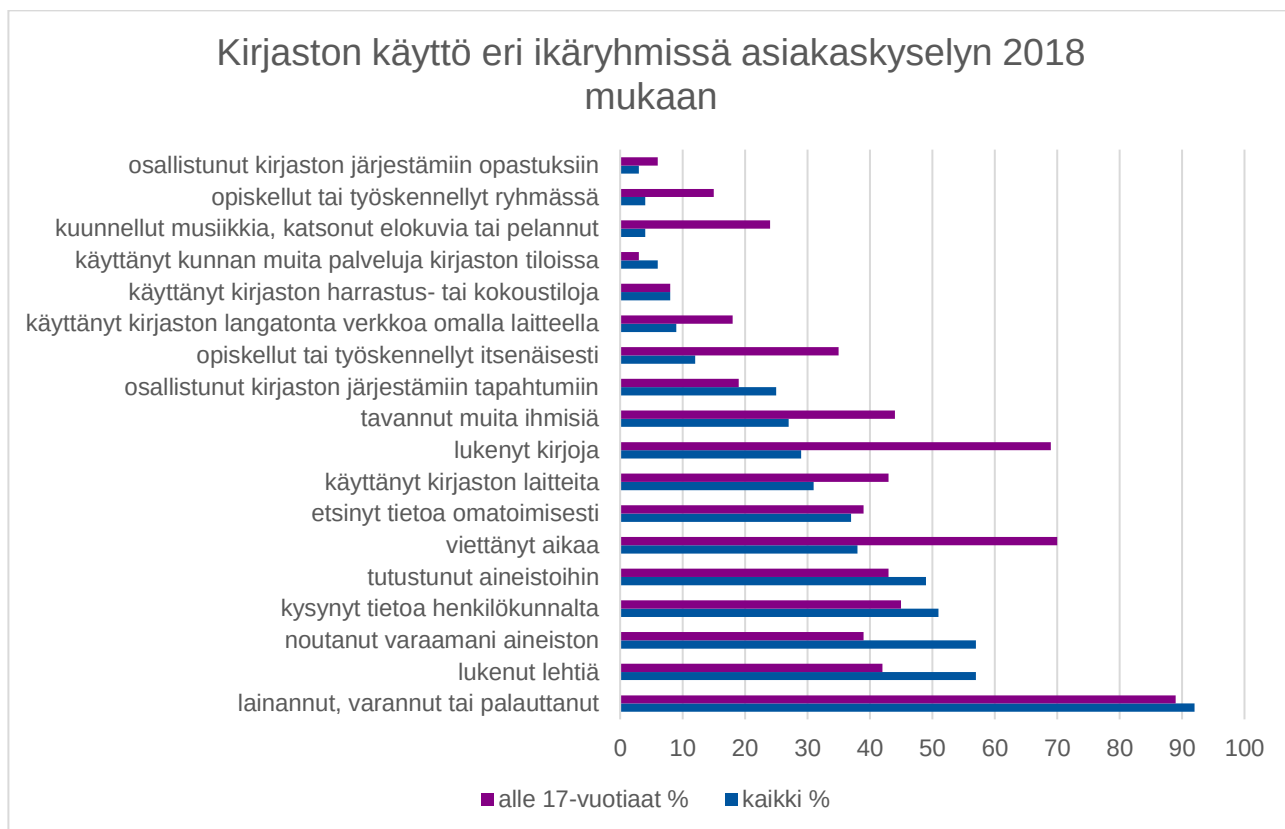
perustamisessa on ainakin hankehakemusten perusteella ollut vuosi 2019, jolloin avustusta sai seitsemän omatoimihanketta.

Kuvio 10 Fyysiset kirjastokäynnit Itä-Suomessa. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.



Asiakaskyselyn perusteella kirjaston käyttö keskittyy aineistoon liittyviin palveluihin: lainaukseen, varaamiseen, aineistoon tutustumiseen ja palauttamiseen sekä lehtien lukemiseen. Kirjaston muita palveluita käytetään huomattavasti vähemmän. Kuviossa 11 on kuvattu kirjaston eri käyttötarkoituksia ja niiden käyttöä eri ikäryhmissä.

Kuvio 11 Kirjastojen käyttö eri ikäryhmissä. Lähde: Kirjastojen asiakaskysely 2018.



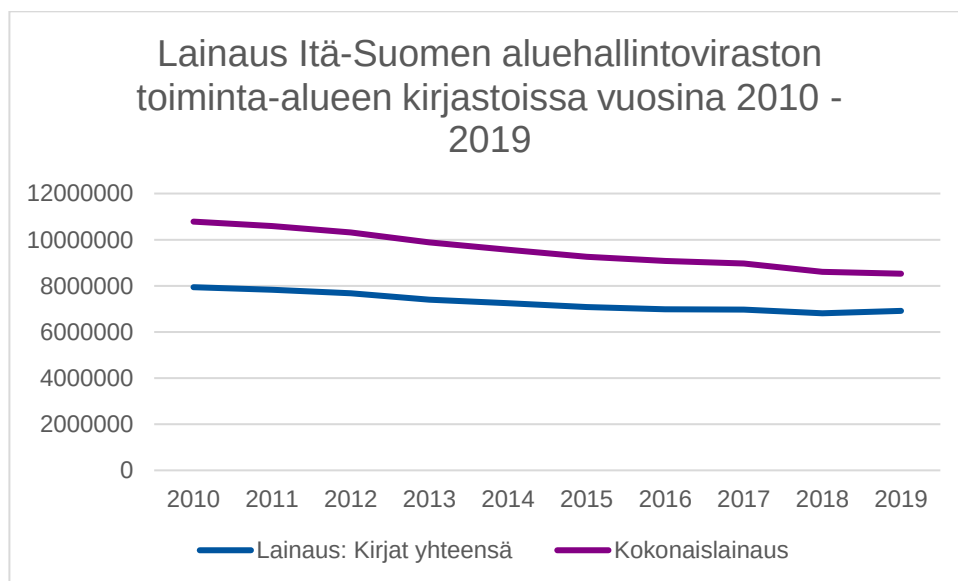
5. Lukutaito

Kunnallisen kirjastolaitoksen synty liittyy hyvin vahvasti lukutaitoon ja sen vahvistamiseen. Kirjastoilla oli suuri rooli vastaitsenäistyneen Suomen tarinan rakentamisessa. Kirjastoja perustamalla haluttiin vahvistaa kansalaisten sivistystä ja erityisesti lukutaitoa. Eikä lukutaidon merkitys ole sadassa vuodessa vähentynyt, pikemminkin päinvastoin. Lukutaidon käsite on laajentunut perinteisestä tekstien ymmärtämisestä monilukutaitoon. Tämä näkyy kirjastolaissa sekä kirjastojen palvelukirjossa.

Tässä arvioinnissa lukutaitoa lähestytään hankinta-, kokoelma- ja lainaustilastojen sekä lukemisharrastusta mittaavien kyselyjen että PISA-tulosten kautta.

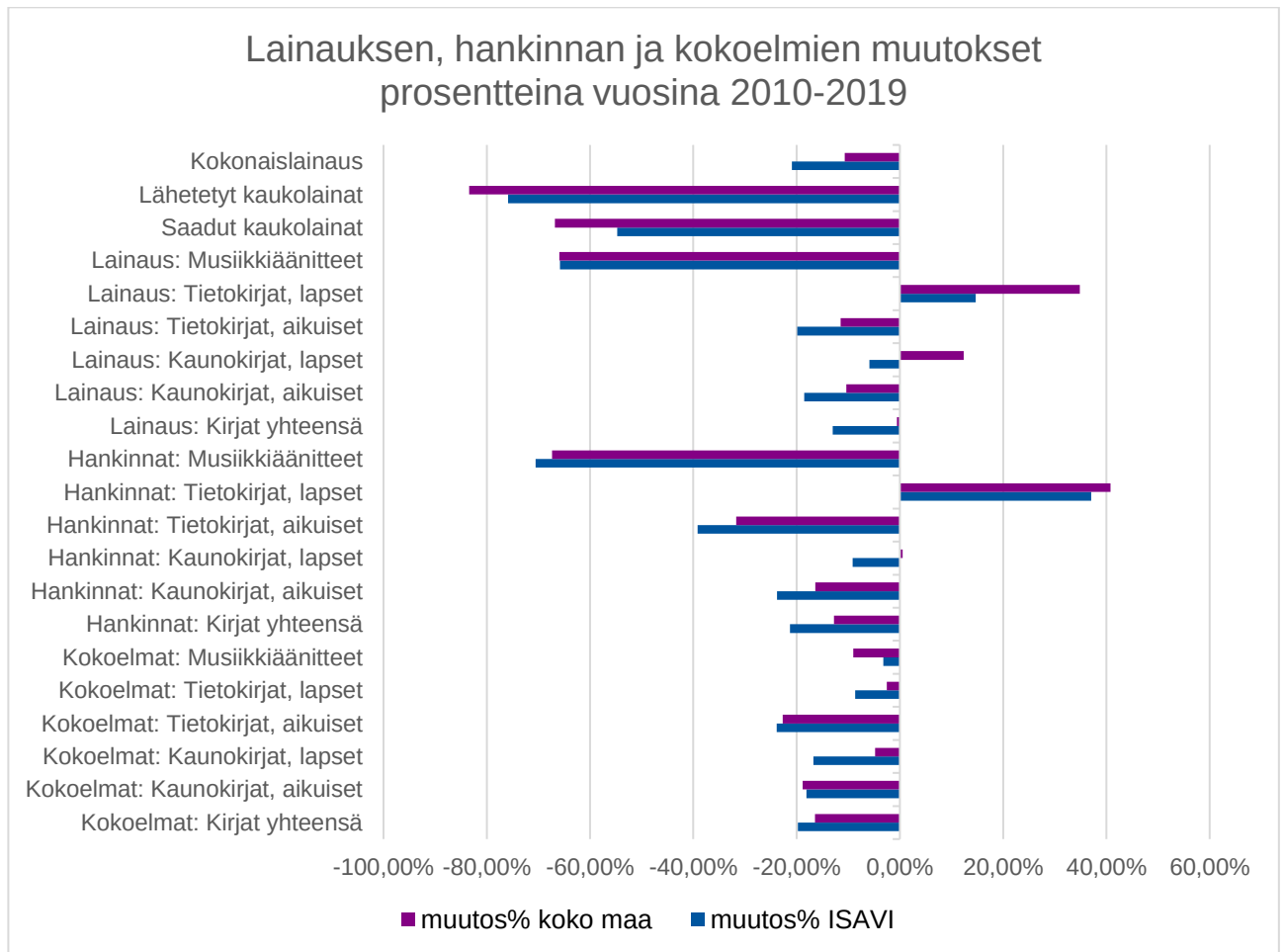
Lainaustilastot ovat olleet 2010-luvun ajan laskevat vuoteen 2019 saakka, jolloin lainaus kääntyi hienoiseen nousuun. Kirjojen lainauksen lasku on ollut muita aineistoja hillitympää. Kuviossa 12 on esitetty lainauskehitys Itä-Suomen aluehallintoviraston toiminta-alueella 2010-luvulla.

Kuvio 12 Lainaus Itä-Suomen kirjastoissa 2010–2019. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.



Kokoelmat ovat yksi keskeisistä kirjastojen työkaluista kirjastolaissa määriteltävien tehtävien hoitamiseen. Kuviossa 13 on esitetty kokoelman, hankinnan ja lainauksen muutokset kuluneella vuosikymmenellä absoluuttisista luvuista laskettujen muutosprosenttien avulla. Kuviota tulkittaessa on muistettava, ettei suoraviivaista yhteyttä esimerkiksi hankintojen ja lainauksen välille voi vetää. Kannattaa kuitenkin pohtia, voiko hankintojen supistuminen olla yksi syy lainauksen negatiiviselle kehitykselle. Tukea tämän suuntaiselle ajatukselle antaa lasten kauno- ja tietokirjallisuuden hankintojen ja lainauksen kehitys.

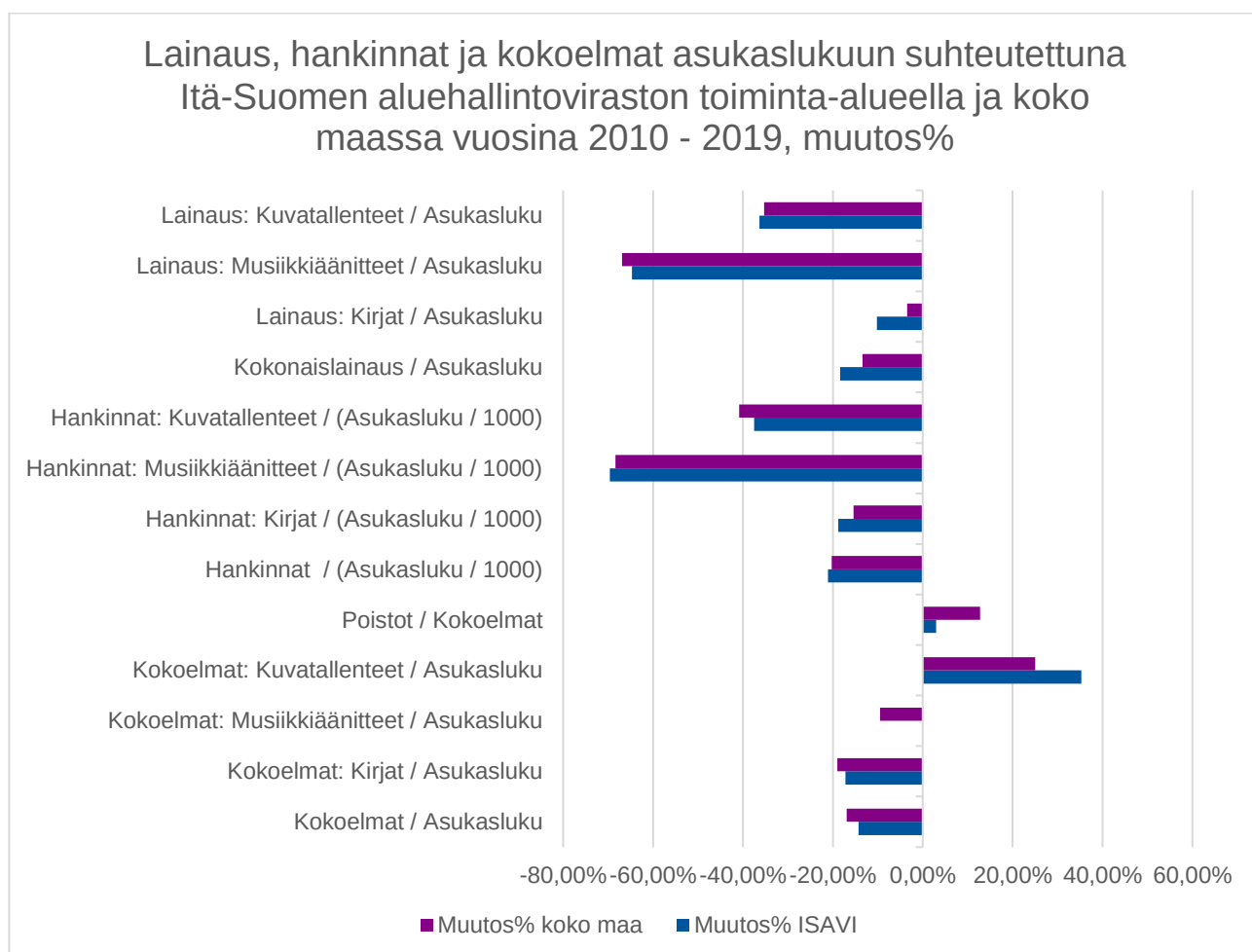
Kuvio 13 Lainauksen, hankinnan ja kokoelmien muutokset Itä-Suomen kirjastoissa 2010–2019. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.



Kokoelmia on karsittu Itä-Suomessa noin viidenneksellä, mikä on samansuuntainen valtakunnallisen kehityksen kanssa. Kokonaislainaus on pienentynyt Itä-Suomessa valtakunnallista keskiarvoa enemmän. Suurimmat poikkeamat valtakunnallisista trendeistä Itä-Suomessa on lasten kirjallisuudessa: lasten tietokirjallisuuden lainaus on kasvanut maltillisemmin kuin muualla ja lasten kaunokirjallisuuden lainaaminen on Itä-Suomessa vähentynyt, vaikka se valtakunnallisesti tarkasteltuna on kasvussa. Lasten tietokirjojen hankinnan osalta Itä-Suomi noudattelee valtakunnallista linjaa, mutta kaunokirjojen osalta Itä-Suomessa hankintaa on vähennetty, vaikka se muualla on hienoisessa nousussa. Lasten aineiston kokoelmat ovat myös pienentyneet Itä-Suomessa enemmän kuin maassa keskimäärin.

Mikäli tilastoja tarkastelee väestöön suhteutettuna (kuviot 14), erot ovat edelleen näkyvissä. Itä-Suomessa kirja-aineiston hankinta on laskenut kymmenessä vuodessa enemmän kuin koko maan tasolla. Sama pätee kirjojen lainaamiseen. Pienemmät hankinnat ja poistot ovat vaikuttaneet siihen, että kokoelmien koko on pienentynyt Itä-Suomessa muuta maata vähemmän. Kokoelmien tuoreuteen ei tilastoissa pääse käsiksi.

Kuvio 14 Lainauksen, hankinnan ja kokoelmien muutokset asukaslukuun suhteutettuna Itä-Suomen kirjastoissa 2010–2019. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.



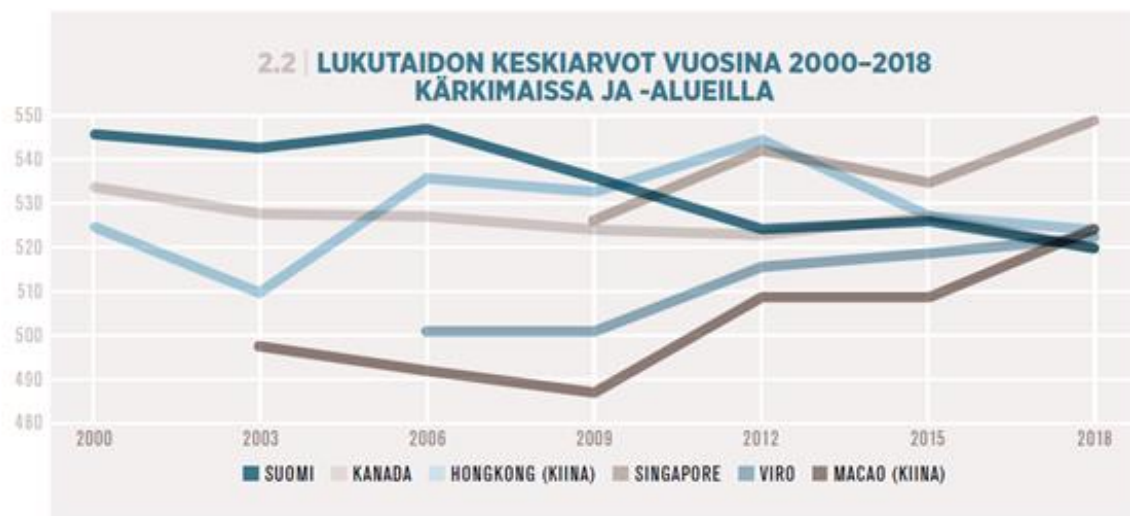
Kokoelma on kirjastojen keskeinen työkalu lukutaitotyöhön. Kokoelman pitää kohdata asiakkaiden monipuoliset tarpeet ja olla riittävän kiinnostava herättämään ja ylläpitämään kiinnostusta lukemiseen. Lukutaidon edistämiseksi onnistumista voidaan mitata esimerkiksi PISA-arvioinnin kautta.

PISA 2018 -arvioinnissa Suomen 15-vuotiaiden nuorten lukutaito (520 pistekeskiarvo) oli OECD-maiden parhaimmistoa yhdessä Viron (523), Kanadan (520), Irlannin (518) ja Korean (514) kanssa.

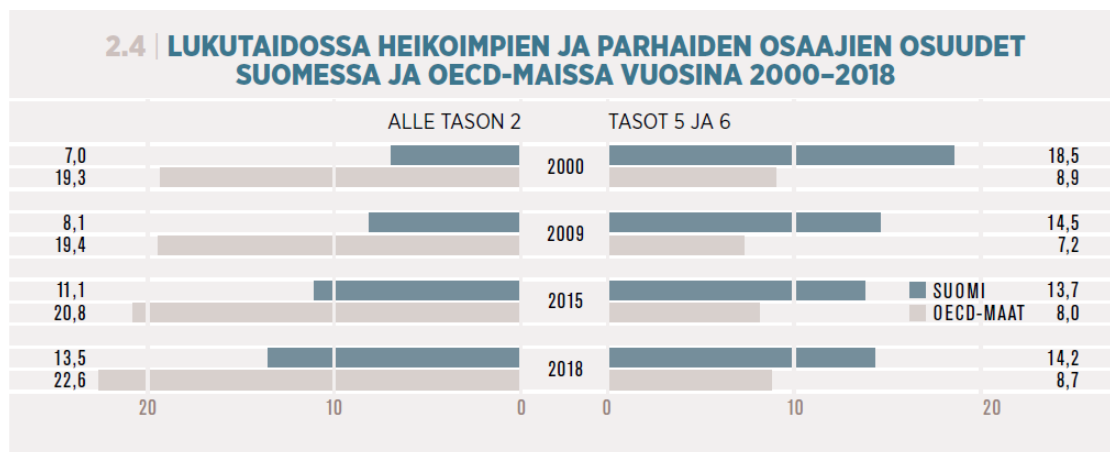
Vuoden 2015 PISA-arviointiin verrattuna Suomen lukutaitopistemäärän keskiarvo laski 6 pistettä, mutta muutos ei ole tilastollisesti merkitsevä. Lukutaidon osaaminen on pitkällä aikavälillä laskenut Suomessa, kuten OECD-maissa keskimäärin. Suomen pistemäärän keskiarvo laski 16 pistettä vuoteen 2009 ja 26 pistettä vuoteen 2000 verrattuna. Suomen PISA-menestys on esitetty kuviossa 15. (OKM 3.12.2019)

Huomattavaa on se, ettei pelkästään parhaimman lukutaidon omaavien määrä ole johtanut pudotukseen, vaan heikkojen lukijoiden määrä on melkein tuplaantunut 18 vuoden aikana (kuvio 16).

Kuvio 15 Lukutaidon keskiarvot 2000–2018. Lähde: PISA 18 ensituloksia.



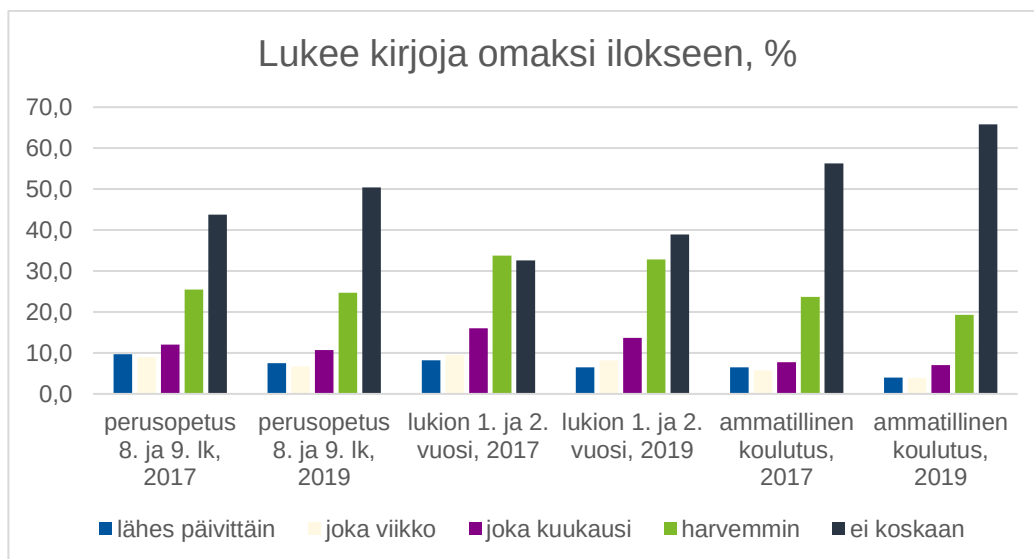
Kuvio 16 Lukutaidon heikoimpien ja parhaiden osajien osuudet 2000–2018. Lähde: PISA 18 ensituloksia.



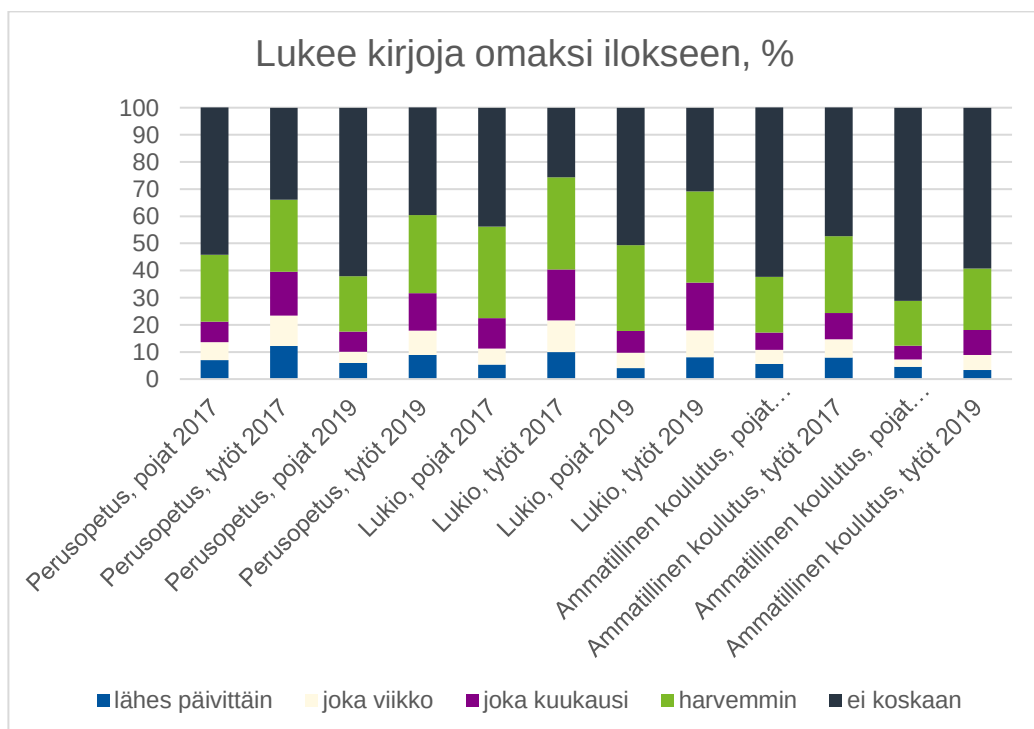
PISA18-tutkimuksessa todettiin, että lukemiseen sitoutuminen on merkittävä lukutaidon tasoa selittävä tekijä. Kiinnostus lukemiseen selitti tutkimuksen mukaan 18 % lukutaidon vaihtelusta. Huolestuttava tulos oli se, että Suomi kuului niiden kolmen maan joukkoon, jossa kiinnostus lukemiseen oli vähentynyt eniten. (Pisa 18 ensituloksia)

Nuorten kouluterveyskysely tukee Pisa-tutkimuksen tuloksia. Senkin valossa lukemisharrastuksen suosio on laskussa (kuvio 17). Erityisesti ammatillisessa koulutuksessa opiskelevien poikien keskuudessa lukemisharrastuksen voidaan katsoa olevan marginaalissa. Sukupuolten välinen ero lukemisaktiivisuudessa on kuitenkin kaventumassa kautta linjan (kuvio 18), joten pelkästään poikien lukuinnon herättelyyn ei kannata keskittyä.

Kuvio 17 Lukemisharrastus kouluterveyskyselyn valossa. Lähde: Kouluterveyskysely 2019.



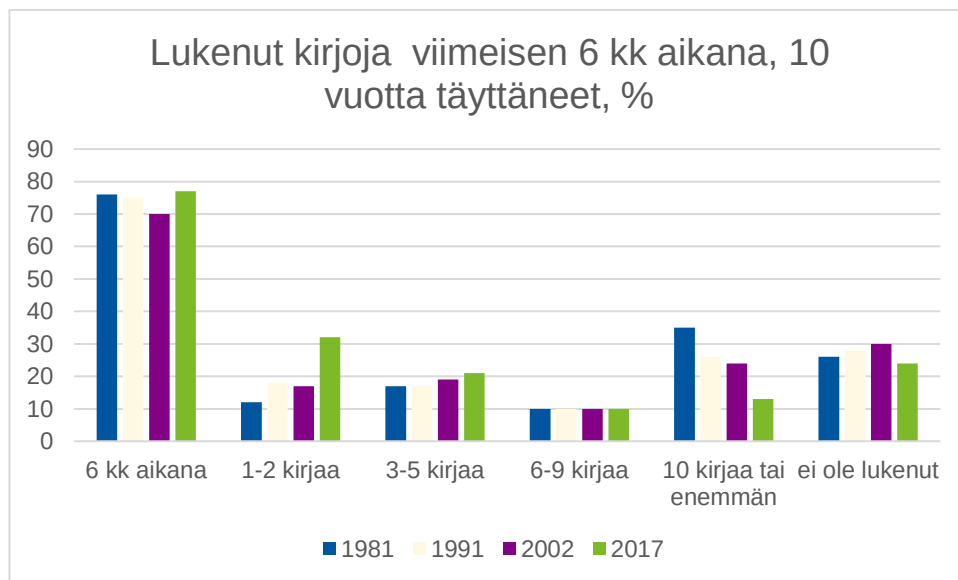
Kuvio 18 Lukemisharrastus sukupuolittain kouluterveyskyselyn valossa. Lähde: Kouluterveyskysely 2019.



Muutos erityisesti ryhmässä, joka ei lue lainkaan, on kahdessa vuodessa ollut suuri. Kirjastojen kannalta tämä huolestuttavaa. Kirjastot eivät tavoita keskeisimmällä palvelullaan nuoria. Pisa-tutkimuksessa on kehitys kiteytetty oivallisesti: "Yhä useampi nuori lukee vain, jos on pakko. Lukemisen ilon herättäminen onkin tällä hetkellä yksi tärkeimmistä tavoitteista, jossa myös oppilaiden vanhemmat ja koko yhteiskunta voivat olla mukana." (Pisa 18 ensitulokset)

Lukemisharrastuksen muutos näkyy myös valtakunnallisessa Tilastokeskuksen laatimassa tilastossa. Lukemista harrastetaan jopa enemmän kuin 1980-luvulla, mutta paljon lukevien määrä on vähentynyt vuosien 1981 ja 2017 välillä 35 %:sta 13 %:iin (kuvio 19). Tilastossa huomioidaan yli 10-vuotiaat.

Kuvio 19 Lukemisharrastus lukemisaktiivisuuden perusteella. Lähde: Tilastokeskus.



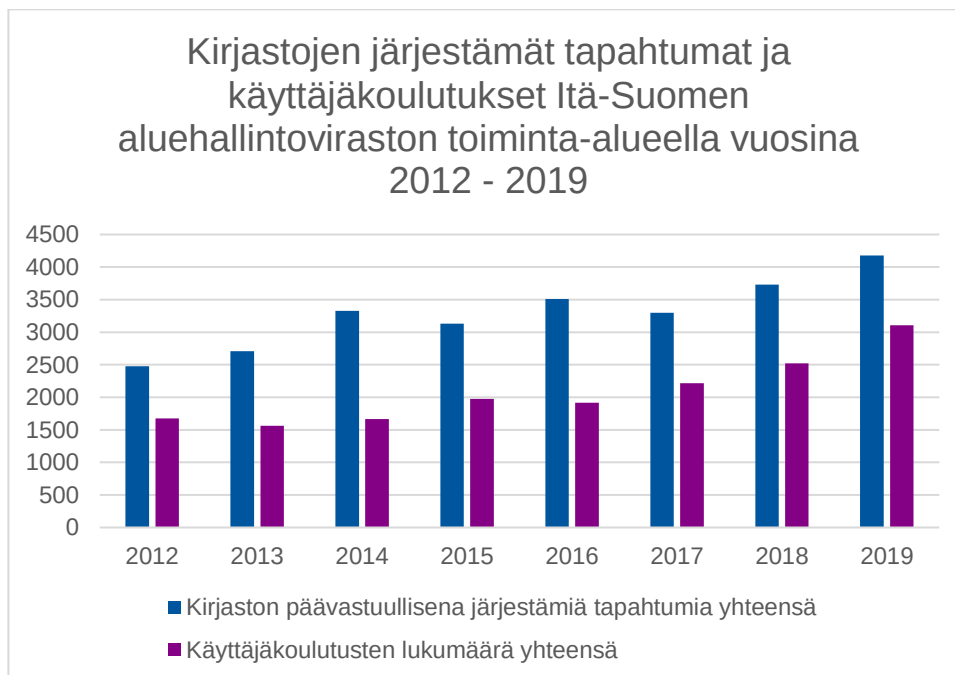
Lukutaidon osalta keskeinen kysymys on lasten ja nuorten kiinnostuksen herättely lukuharrastukseen. Kokoelmasta tulee löytyä aineistoa, joka kiinnostaa erilaisia kohderyhmiä ja palvelee monenlaisia tarkoituksia ja kirjallisuusmakuja. Lisäksi henkilökunnalla tulee olla aikaa ja valmiuksia aktiivisen ja pitkäjänteisen lukemisharrastusta edistävän työntekemiseen. Tulee myös pohtia, miten kirjasto voi olla osaltaan vaikuttamassa positiivisesti lukemiseen liittyvien asenteiden kehittämisessä.

6. Osallisuus

Kirjastojen rooli osallisuuden lisäämisessä ei rajoitu pelkästään asiakkaiden mukaan ottamiseen palveluiden suunnitteluun, vaan kirjastot tukevat osallisuutta monin eri tavoin. Kokonaisvaltaiseen osallisuuteen liittyy vahvasti kyvykkyyssajattelu. Yhteiskunnassa aktiivinen toimiminen ja osallistuminen vaatii lukutaitoja, tiedonhankintataitoja sekä kykyä elää ja toimia netissä. Lisäksi tarvitaan itseilmaisutaitojen tukemista ja tilan antamista itseilmaisulle. Näihin kaikkiin osallisuuden reunaehtoihin kirjasto pystyy vaikuttamaan toiminnallaan.

Itä-Suomessa kirjastot järjestävät vuosittain yli 4 000 tapahtumaa ja yli 3 000 käyttäjäkoulutusta. Trendi on ollut kasvava tilastointiajan eli vuodesta 2012 saakka. Kehitys on esitetty kuviossa 20.

Kuvio 20 Tapahtumat ja käyttäjäkoulutukset Itä-Suomen kirjastoissa 2012–2019.
Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.



Kun verrataan tapahtumiin ja käyttäjäkoulutuksiin käytettyä työpanosta, huomataan, että suhteessa henkilöstöresurssiin Itä-Suomessa järjestään vähemmän niin käyttäjäkoulutuksia kuin tapahtumia verrattuna valtakunnalliseen keskitasoon, ja vaikka resursseja on ohjattu tapahtumien ja koulutusten järjestämiseen, valtakunnallisesta keskiarvosta jäädyään kauas. Resurssien kohdentumista kuvataan taulukossa 6.

Taulukko 6 Resurssien kohdentuminen kirjaston eri toimintoihin. Lähde: Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2019.

	ISAVI 2014	koko maa 2014	ISAVI 2019	koko maa 2019
Henkilötyövuodet/1000 asukasta	0,758	0,755	0,741	0,719
Näyttelyt/henkilötyövuodet	3,5	1,5	1,3	1,2
Tapahtumat/henkilötyövuodet	7,7	7,8	10,2	28,3
Käyttajakoulutukset/henkilötyövuodet	3,9	5,4	7,6	21,5
Aukiolotunnit/henkilötyövuodet	411,0	333,3	405,8	322,3

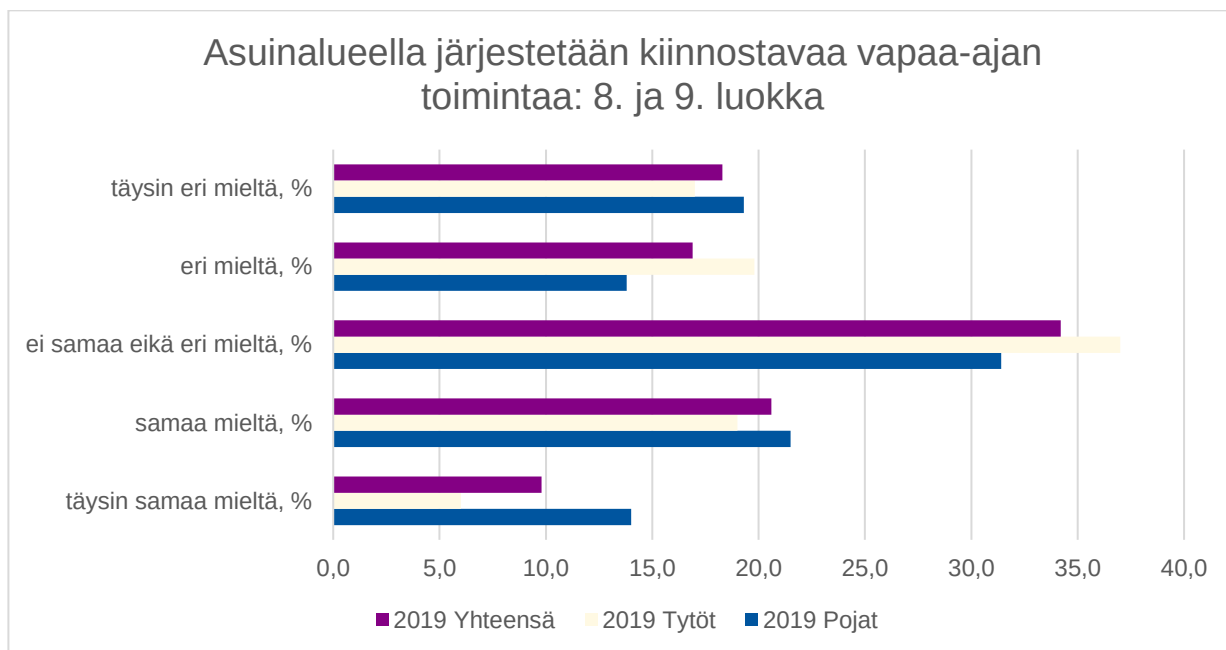
Osallisuuden kannalta myös kirjastotilalla on merkittävä rooli niin kohtaamisten mahdollistajana kuin alustana kuntalaisten omaehtoiselle toiminnalle. Tämä on huomioitu myös kirjastolaissa. Peruspalvelujen arvioinnissa vuodelta 2019 todetaan, että kunnat antavat kirjastotilojaan kansalaisten käyttöön kokousten, tilaisuuksien yms. kokoontumisten järjestämistä varten. Itäsuomalaisista kirjastoista kolmannes ei peri maksua kirjaston tilojen käytöstä lainkaan. Itä-Suomen kirjastoista 15 %:lla ei ole käytössään vuokrattavia kokous- tai tapahtumatiloja ulkopuolisten toimijoiden käyttöön.

Nuorisotoimea koskevassa peruspalvelujen arvioinnissa todetaan, että maaseutumaisilla alueilla keskeisiä nuorten ajanviettopaikkoja ovat liikuntapaikat ja kirjastot. Molempien riittävyys nähtiin Itä-Suomessa hyvänä. Arvio perustuu kuntien ammattilaisten kyselyvastauksiin. (Peruspalvelujen arviointi 2019.)

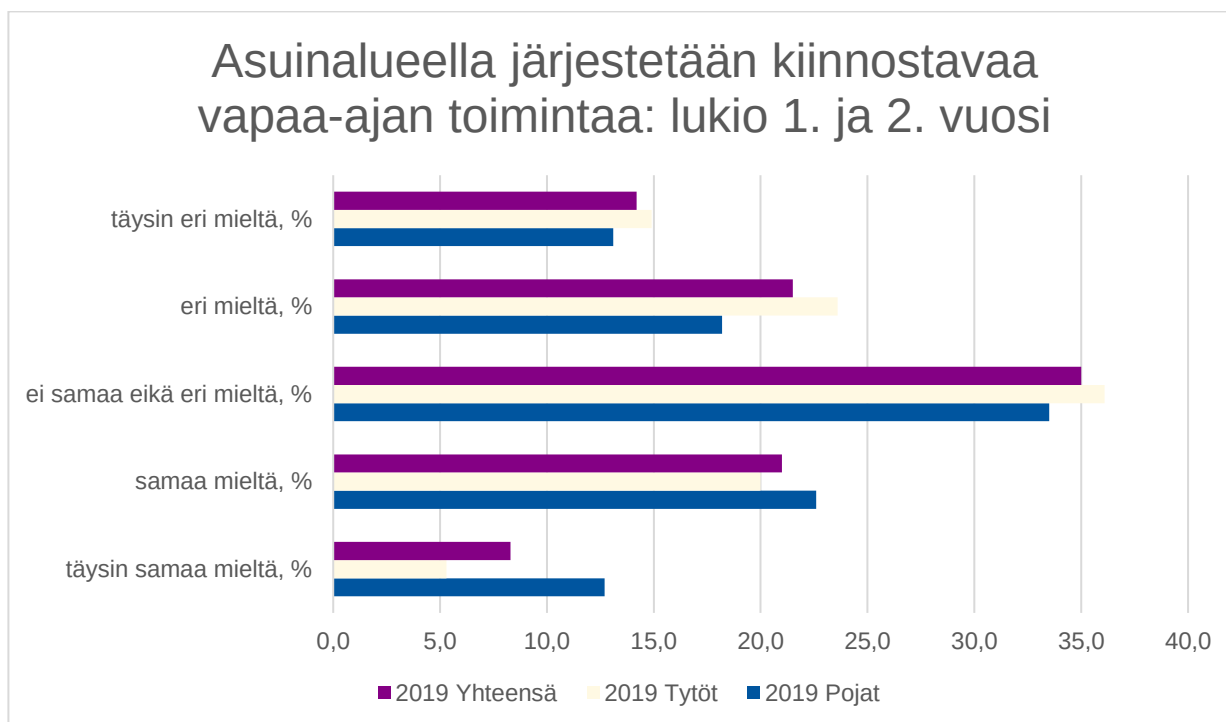
Kirjastojen rooli nuorten ajanviettopaikkana näkyy kirjastojen asiakaskyselyssä. Kun verrataan alle 17-vuotiaiden vastauksia kaikkiin vastauksiin kirjastojen asiakaskyselyssä, voidaan havaita, että lapset ja nuoret viettävät aikaa ja tapaavat kavereita kirjastoissa muita käyttäjiä enemmän, mikä on ymmärrettävää, koska kirjasto on useissa kunnissa ainoa avoin, ei-kaupallinen tila. Toisaalta kirjastossa aikaansa viettävät nuoret eivät osallistu kirjaston tapahtumiin yhtä aktiivisesti kuin vanhemmat ikäryhmät. Syynä voi olla joko se, ettei nuoria kiinnosta tapahtumat tai se, etteivät tapahtumat vastaa nuorten toiveita.

Nuorten osallistumattomuutta kirjastojen tapahtumiin voidaan tarkastella kouluterveyskyselyn kautta. Siinä kysytään nuorten mielenkiintoa asuinalueella järjestettävää vapaa-ajantoimintaa kohtaan. Vain noin kolmannes itäsuomalaisista nuorista kokee, että heidän asuinalueellansa järjestetään kiinnostavaa vapaa-ajantoimintaa (kuviot 21–23). (Kouluterveyskysely 2019.)

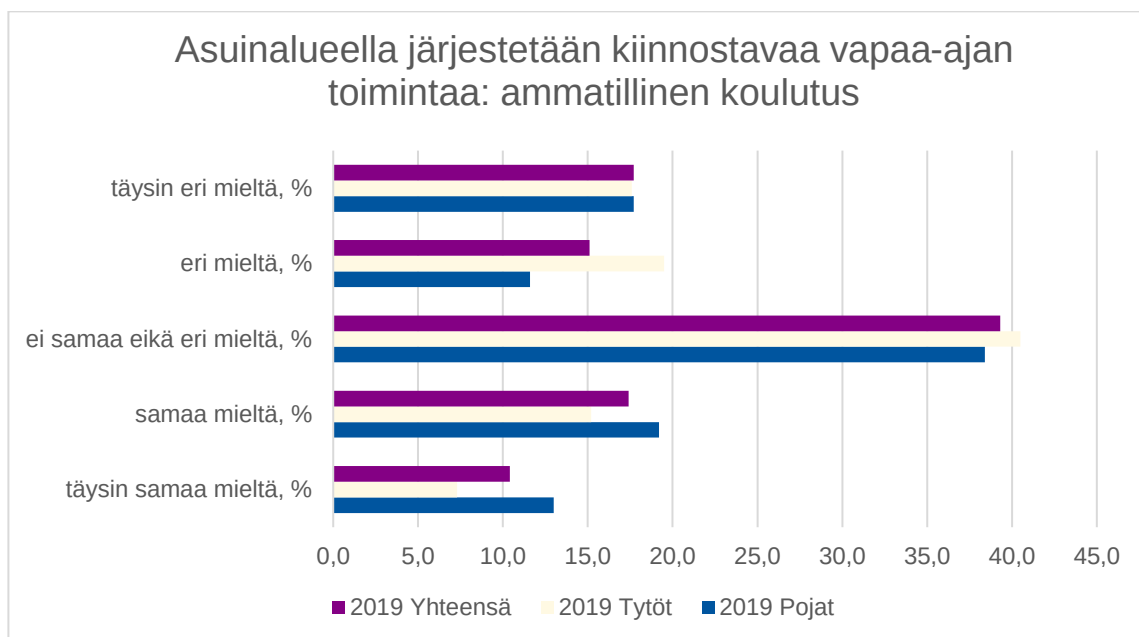
Kuvio 21 Nuorten mielenkiinto asuinalueella järjestettävää vapaa-ajantoimintaa kohtaan, 8. ja 9. luokka, Itä-Suomen aluehallintoviraston alue. Lähde: Kouluterveyskysely 2019.



Kuvio 22 Nuorten mielenkiinto asuinalueella järjestettävää vapaa-ajantoimintaa kohtaan, lukion 1. ja 2. vuosi, Itä-Suomen aluehallintoviraston alue. Lähde: Kouluterveyskysely 2019.



Kuvio 23 Nuorten mielenkiinto asuinalueella järjestettävää vapaa-ajantoimintaa kohtaan, ammatillinen koulutus, Itä-Suomen aluehallintoviraston alue. Lähde: Kouluterveyskysely 2019.



Kirjastojen tulisikin pohtia, kuinka ne voivat kohdentaa tiedotustaan lapsille ja nuorille. Lisäksi kirjastojen pitäisi pystyä kohdentamaan tapahtumiaan paremmin lasten ja nuorten odotuksia vastaaviksi. Tässä avuksi voisi olla kohderyhmän mukaan ottaminen toiminnan suunnitteluun sekä lasten ja nuorten omaehtoisen toiminnan tukeminen kirjaston tiloissa.

Hanke-esittely: Nuoret ja omatoimikirjastot

Kuopion kaupunginkirjaston Nuoret ja omatoimikirjastot -hankkeessa pyritään kehittämään omatoimikirjastotoimintaa osallistamalla nuoria. Hankkeessa kehitetään nuorten huomioimista omatoimikirjastojen käyttäjinä ja kohderyhminä sekä kirjastojen henkilökunnan valmiuksien kasvattamista hyvään vuorovaikutukseen. Lisäksi tavoitteena on teknisten ratkaisujen pohtiminen ja parantaminen myös nuorten näkökulmasta.

Hankkeessa järjestetään koulutusta henkilökunnalle sekä työskennellään yhdessä nuorten kanssa. Yhteistyökumppanina hankkeessa on Nuorten Palvelu ry. Yksi esimerkki hankkeessa järjestetystä toiminnasta on pelisääntötyöpaja Puijonlaakson kirjastossa. Illan ohjelmassa oli pelisääntötyöpajan lisäksi mahdollisuus testata VR-laseja, pelata konsoleilla sekä nauttia pienestä tarjoilusta. Iltaan osallistui noin 40 lasta ja nuorta. Työpajassa kerättiin nuorilta ehdotuksia omatoimikirjaston säännöiksi keskustelujen ja post it -lappujen avulla. Erityisesti isommissa ryhmissä syntyi hyvin keskustelua, kun vain joku ensin johdatteli alkuun. Nuorten ehdottamat pelisäännöt asetettiin äänestettäväksi sekä sähköisinä että paperisina versioina, lopullisia ääniä kertyi 130. Itse tapahtuma sai alueen lapsilta ja nuorilta hyvää palautetta.



Osallisuuden kehittäminen on muutoinkin niin kuntalain (410/2015) ja kirjastolain velvoitteiden perusteella tehtävä, jota kirjastojen tulisi tarkastella uusista näkökulmista. Kulttuurin TEAviisarin perusteella Itä-Suomessa on vielä tekemistä asukkaiden vaikutusmahdollisuuksien parantamisessa ja sitä kautta osallisuuden kokemuksen lisäämisessä. Kuviosta 24 nähdään myös erilaisia tapoja toteuttaa osallisuutta.

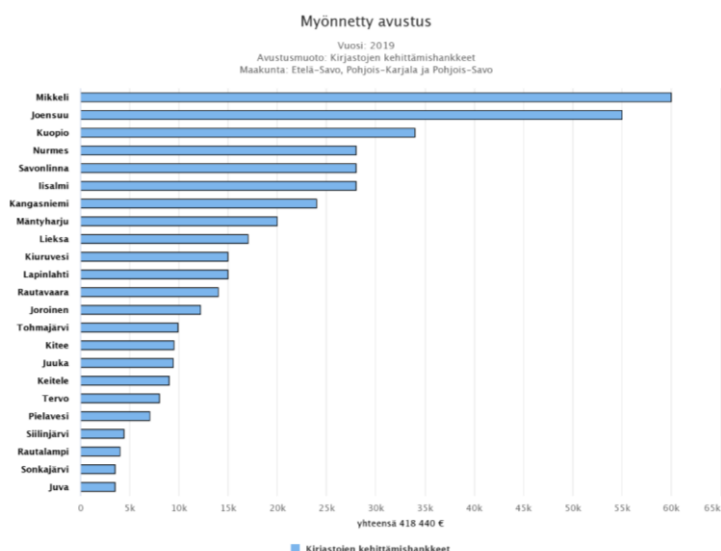
Kuvio 24 Osallisuuden toteutuminen Itä-Suomen kunnissa. Lähde: TEAviisari.

← Pisteet		Itä-Suomen AVI	Koko maa
Vaikuttamistavat		77	83
Asukas-/asiakaskyselyt	i	81 <i>Toteutuu hyvin</i>	84 <i>Toteutuu hyvin</i>
Asukaskohtaamiset	i	74 <i>Toteutuu vaihtelevasti</i>	84 <i>Toteutuu hyvin</i>
Palveluiden käyttäjien mukaan ottaminen kunnan toimielimiin	i	59 <i>Toteutuu vaihtelevasti</i>	65 <i>Toteutuu vaihtelevasti</i>
Sosiaalinen media	i	93 <i>Toteutuu hyvin</i>	96 <i>Toteutuu hyvin</i>
Verkko-osallistuminen	i	88 <i>Toteutuu hyvin</i>	93 <i>Toteutuu hyvin</i>
Yhteiskehittäminen	i	65 <i>Toteutuu vaihtelevasti</i>	78 <i>Toteutuu hyvin</i>

7. Hanketoiminnalla vastauksia kehittämistarpeeseen

Hankkeita tarkasteltaessa osallisuuteen liittyviä аспектеja kirjastoissa on kehitetty erityisesti lukutaidon näkökulmasta, mikä onkin kirjastojen perinteisen roolin huomioiden ymmärrettävää. Hanketoiminta on Itä-Suomen aluehallintoviraston alueella ollut kiitettävää. Vuonna 2019 alueen 45 kunnasta 33 sai avustusta. Myönnetty avustussumma oli 292 840 €. Tämä tarkoittaa 0,53 €/asukas. Koko maan asukaskohtainen summa oli 0,46 €.

Kuvio 25 Myönnettyt avustukset kunnittain Itä-Suomen aluehallintoviraston alueella vuonna 2019. Lähde: aviavustukset.fi.



Itä-Suomen aluehallintoviraston toiminta-alueen avustuksiin liittyvä erityispiirre on koko alueen yhteishankkeet, jotka liittyvät arviointi- ja laatutyöhön. Laatuverkosto on toiminut alueella vuodesta 2009 saakka. Vuonna 2019 oli toteutusvaiheessa Suunta selville Itä-Suomen kirjastoissa -hanke, ja rahoitusta myönnettiin Kuntalaisen kirjasto – kirjaston rooli osallisuuden edistäjänä -hankkeelle.

Hanke-esittely: Kuntalaisen kirjasto – kirjaston rooli osallisuuden edistäjänä

Kolmen maakunnan yhteistyöhanke Kuntalaisen kirjasto – kirjaston rooli osallisuuden edistäjänä on saanut pontimensa vuonna 2016 voimaan astuneesta kirjastolaista, jossa todetaan, että kirjastolain ja sitä kautta kirjastojen tehtävä on edistää aktiivista kansalaisuutta, demokratiaa ja sananvapautta. Tehtävä on linjassa kuntalain 22 pykälän kanssa.

Tarve uudentyyppisten osallistumista ja osallisuutta helpottavien työmenetelmien ja toimintamallien käyttöönottamiseksi on tunnistettu kirjastoissa. Kuntalaisen kirjasto -hankkeella pyritään lisäämään välineitä kirjaston osallisuustyökalupakkiin ja nostamaan asiaa näkyväksi osaksi kirjastotyötä. Hankkeessa tuotetaan tietoa osallisuuden edistämisen tilasta ja pilotoidaan työkaluja osallisuustyöhön kirjastoille. Laajempuna tavoitteena on, että kuntalaiset saadaan osallistumaan kirjastopalvelujen suunnitteluun ja toteutukseen ja heidän osallisuustaitojaan pystytään vahvistamaan yleisellä tasolla. Hankkeessa on tehty useita kokeiluita, joista tässä esitellään yksi.

Case Valtimo: Kirjastoauton reitin suunnittelu asiakkaita osallistaen

Nurmes ja Valtimo yhdistyivät 1.1.2020 Nurmeksen kaupungiksi. Meillä on yksi pääkirjasto Nurmeksessa ja yksi lähikirjasto Valtimolla. Meidän pitäisi tämän vuoden aikana saada kirjastoauto kulkemaan myös Valtimon pitäjän alueella. Valtimolla ei ollut kirjastoautoa ennen kuntaliitosta. Olisi hienoa saada valtimolaiset osallistumaan kirjastoauton reittien suunnitteluun.

Olin viime perjantaina käymässä Valtimolla ja huomasin entisen johtajan huoneessa "omenapuun". Laitoimme sen esille kirjastoon. Puuhun asiakkaat voivat jättää toiveita kirjastoauton pysähtymispaikoista. Työntekijä oli jakanut kuvia Valtimon kirjaston Facebookissa. (Kirsi Kärkkäinen, kirjastotoimenjohtaja, Nurmeksen kirjasto.)



8. Yhteenveto

Arviointi on keskeinen kehittämisen työkalu. Välillä on pysähdyttävä tarkastelemaan tehtyä toimintaa: mitä laki kirjastoilta edellyttää ja mitä asiakkaat kirjastoilta tarvitsevat. Ennen kaikkea on luotava katse tulevaisuuteen, ja pohdittava, millainen on kirjaston tulevaisuus ja etenkin millaisen tulevaisuuden haluamme kirjastoille. Tulevaisuustyötä emme voi tehdä yksin, vaan meidän on huolehdittava, että käyttäjien tarpeet tulevat kuulluksi ja huomioituksi.

Tulevaisuustyöhön tarvitsemme tietoa nykytilasta sekä tulevaisuuslukutaitoa, jonka avulla voimme hahmottaa tulevaisuutta laajemmin ja nähdä nykyhetkessä tehtyjen päätösten vaikutukset tulevaisuudelle. Tulevaisuutta puntaroidessa kannattaa luoda silmäys myös menneisyyteen. Mikä on ollut kirjastojen menestyksen salaisuus? Mikä on kirjastojen toiminnan ydin?

Asiakaskyselyyn peilaten se on aineiston saaminen käyttöön. Suppeasti ajateltuna kirjastojen rooli olisi silloin helppo kuitata kirjavarastona. Pelkkä kirjavarastona toimiminen ei täytä sitä monitahoista tehtävää, mikä kirjastoille on laissa säädetty. Laajemmin ajateltuna asiakastarpeessa kyse on kuitenkin lukemisharrastuksen edistämisestä ja itsensä kehittämisen mahdollistamisesta, jolloin myös vaadittavat resurssit – niin taloudelliset kuin osaamiseen ja tiloihin sekä laitteisiin liittyvät – korostuvat aivan eri tavoin. Tällöin keskeisessä osassa ovat ammattitaitoisesti koostettu ja hoidettu, riittävä ja uusiutuva kokoelma, osaava henkilökunta, joka perinteisen kokoelmatyön lisäksi osaa löytää vastauksia asiakkaiden tiedon tarpeisiin sekä osaa houkutella eri-ikäisiä asiakkaita lukemisharrastusten pariin erilaisia menetelmiä hyödyntäen sekä ajanmukaiset tilat kokoelmille ja asiakkaille että toimivat laitteet monipuoliseen aineistoformaattien hyödyntämiseen.

Tulevaisuustyössä ei tule jäädä yhden näkökulman vangiksi, vaan siinä tulee hyödyntää aspektien löytämiseksi asiakaskyselyn lisäksi kirjastolakia, erilaisia strategia-asiakirjoja ja tilastoja sekä tutkimuksia. Niiden avulla on mahdollista ennakoida tulevia kehityssuuntia ja pohtia kirjastojen roolia ja tehtäviä myös konkreettisten toimenpiteiden tasolla.

Kuntien tilanne on vaikea. Haastava taloustilanne yhdistettynä synkkään väestökehitykseen eivät luo toiveikkuutta. Silti myös kuntien tulisi muistaa keskeinen tehtävänsä: kuntalaisten hyvinvoinnin edistäminen. Kirjastojen työ on tämän ytimessä: lukutaidolla ja osallisuudella tehdään sekä mielekästä arkea että valoisaa tulevaisuutta. Siksi kirjastojen resursoiminen niin, että ne pystyvät täyttämään kirjastolain monipuoliset velvoitteet, on tärkeää.

Tilastojen perusteella Itä-Suomen kirjastoissa on paikattu tilakustannusten nousua leikkaamalla aineisto- sekä henkilöstökuluista. Erityisen huolestuttavaa on, että koulutetun henkilöstön määrästä on tingitty tilanteessa, jossa henkilökunnan osaamisella ja kyvykkyydellä on suuri rooli. Muuttuvat julkaisuformat, kuntalaisten ohjaaminen digitaalisten palveluiden äärelle ja alati heterogeenisoituvan asiakaskunnan tarpeisiin vastaaminen ja lukemaan innostaminen tuovat haasteita osaavalle ja koulutetullekin henkilöstölle. Siksi on

tärkeää, että kunnissa panostettaisiin kirjastojen henkilöstön kyvykkyyteen ja osaamiseen.

Kun kirjastot kamppailevat niukkojen resurssien paineessa, järjestelmällinen tulevaisuustyö luo raameja kirjastojen johtamiselle ja kehittämiselle.

Peilattaessa kirjastojen toimintaa kirjastolain tavoitteisiin ja siinä annettuihin kirjastojen tehtäviin, keskeisiksi ilmiöiksi nousevat lukutaito ja osallisuus. Tällöin myös arvioinnissa ja sitä kautta kehittämisessä tulee nähdä kirjastotoiminnan yhtymäkohdat kyseisten ilmiöiden edistämiseen.

Tässä arvioinnissa esiinnousseita pohdittavia seikkoja ovat:

- Väestömuutoksen vaikutukset kirjastopalveluihin: tulisi pohtia, millaisia resurssiviisaita tapoja tuottaa vaikuttavia kirjastopalveluja voisi olla.

- Omatoimiaika on lisääntynyt, mutta käyttäjät kokevat siitä huolimatta, että aukioloajoissa on parannettavaa: kirjastoissa tulisi selvittää tapoja ja malleja palveluajan asiakaslähtöiseen kohdentamiseen sekä etäpalvelukonseptien hyödyntämiseen omatoimiaikana.

- Kokoelmatyö: tilastojen valossa Itä-Suomi on muuta maata jäljessä niin fyysisen kuin e-aineiston hankinnassa, tulisi edistää valtakunnallista/alueellista yhteistyötä e-aineistojen hankinnassa sekä löytää keinoja kokoelman pitämiseksi tuoreena.

- Osallisuuden kehittäminen: erityisesti lasten ja nuorten mukaan ottaminen tapahtumien suunnitteluun ja toteuttamiseen sekä heille suunnatun viestinnän kehittäminen.

9. Lähteet

Aviavustukset.fi-sivusto, avustusvisualisoinnit. Saatavilla:

https://aviavustukset.fi/visualisointi/#!/fi/projects/bars/Kunta/ColSel_Teema/true/eyJhIjpbIktpcmphc3RvamVuIGtlaGl0dMOkbWlzaGFua2tIZXQjXSwiYiI6W10sImMiOltldLCJkIjpbXSwiZSI6WyJJdMOkLVN1b21lbiBhbHVlaGFsbGludG92aXJhc3RvIl0sImYiOlsiMjAxOSJdLCJnIjpbXSwiaCI6W119/eyJhIjpuclWxsLCJiIjoibW9uZXkiLCJjIjoibm9ybSIImQiOiJrdW50YSIsImUiOm51bGx9

Itä-Suomen aluehallintoviraston peruspalveluiden arviointi 2019. Saatavilla:

<https://www.patio.fi/pepa-2019-isavi>

Kirjastokimpat. <https://fi.wikipedia.org/wiki/Kirjastokimppa>

Laki yleisistä kirjastoista, 29.12.2016/1492. Saatavilla:

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2016/20161492>

Leino et al: PISA 18 ensituloksia, Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2019:40. Saatavilla:

<http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/handle/10024/161922>

OKM 3.12.2019 Tiedote Pisa-tuloksista. Saatavilla: <https://minedu.fi/pisa-2018>

Suomen yleisten kirjastojen tilastot 2018, saatavilla: <http://tilastot.kirjastot.fi>

TEA-viisari 2019. Saatavilla:

<https://teaviisari.fi/teaviisari/fi/tulokset?view=KUL&r=KOKOMAA&r=AVI3&y=2019&chartType=poi nter&cmp=r>

Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2019, kouluterveyskysely. Saatavilla:

https://sampo.thl.fi/pivot/prod/fi/ktk/ktk1/summary_perustulokset2

Tilastokeskus 2019, väestörakenne. Saatavilla:

https://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_vrm_vaerak/statfin_vaerak_pxt_11rm.px/

Tilastokeskus 2019, Väestö iän ja sukupuolen mukaan alueittain

https://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_vrm_vaenn/statfin_vaenn_pxt_128v.px/

Yleisten kirjastojen käyttäjäkysely 2018. Saatavilla:

https://survey.taloustutkimus.fi/dashboard/kirjastot_avoin_suomi/



Itä-Suomen aluehallintovirasto

Mikkeli

2020